FRANJO ŠVELEC

MAVRO VETRANOVIĆ

A.

PJESNIK U SVOME VREMENU

I. PJESNIK

1.

Suvremena književna djela nastaju pred našim očima: njihovi autori žive s nama, brinu iste brige, oduševljavaju se ili uznemiruju istim događajima; oni oblikuju naš život, naš svijet, oblikuju nas same – pa i onda, kad posežu za građom iz prošlosti. Ta su nam djela bliska, razumljiva, naša, jer u njima nalazimo dijelak sebe, svojih bližnjih, jer njima struje suvremena, svježa, svakom više ili manje poznata stremljenja.

Sasvim je drugačije s djelima daleke prošlosti, koja su nastala u davno minuloj atmosferi. Sokovi, iz kojih su ona izrasla, pred više su stoljeća presušili. Njihovi su tvorci bili druge bitke, nosili se drugim nemirima, drugim nadama. Oni su stvarali pod drugim historijskim podnebljem, koje je imalo svoje zanose i svoje padove. Stoga će nam se njihovi svjetovi otvarati tek onda, ako se uspijemo probiti preko ponešto drugačijeg jezika, drugačijih konstrukcija, drugačijih pogleda, ako uspijemo shvatiti svaku njihovu riječ i rečeničnu cjelinu prije svega u njezinu doslovnom značenju, kako bismo došli do njezina višeg, pjesničkog smisla. A do svega toga može nas dovesti samo duboko uživljavanje u sve oblike tadašnjega ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života.

Suvremena njemačka nauka o književnosti odbacuje doduše t. zv. »biografizam« i »hintergrund« kao nepotreban balast u proučavanju književnosti, ali to možda ne treba shvatiti u apsolutnom smislu, već kao težnju, da se nauka o književnosti oslobodi pretjeranog insistiranja na svakoj, pa i najmanjoj sitnici, koja za objašnjenje djela ne može biti ni od kakve koristi. Jer odreći se tako značajnih pomagala kao što su ekonomske i društvene prilike, u kojima je umjetnik rastao, kao što

je opća atmosfera, u kojoj je živio i djelovao, značilo bi pokidati veze između književnika kao historijske ličnosti i njegova djela, značilo bi dignuti djelo u oblake i promatrati ga kao pojavu za sebe, koja nema veze sa životom.

Najopćenitije rečeno, pjesnik mora crpsti građu iz života, iz života, kojim živi čovjek ili njemu poznata ili bar približno poznata bića. Pjesnik taj svijet i život, jedini i jedinstveni, »prerađuje« u svojoj mašti, i utoliko taj svijet postaje njegov, pjesnikov svijet. On, dakle, ne će crtati stvarnost, kakva ona jest, nego kakvu on na temelju stvarnog svijeta *stvori*, pa će onda to biti pjesnička stvarnost. Samo u tom smislu smijemo i možemo pjesnički svijet razlikovati od običnoga, svakodnevnoga, realnoga svijeta i života.

Ali upravo zato, što pjesnikov svijet nije ništa drugo nego »prerađen«, preoblikovan, na svoj način organiziran stvarni, realni svijet, upravo zato moramo poznavati taj stvarni, nepjesnički svijet, kako bismo mogli razumjeti iz stvarnog svijeta »izveden«, na naročit način organiziran, pjesnički svijet. Kako bismo dokraja shvatili, na primjer, Držićevu »Novelu od Stanca«, da ne znamo, što su Dvičini skalini, Podmirje, Garište, hasasi, kako bismo Držićeva djela tekstualno razumjeli, da ne znamo, bar u najglavnijim crtama, kakva je bila struktura dubrovačkoga društva, da ne znamo za autorovo školovanje u Sieni, za njegova kruhoborstva, kako bismo proniknuli u njegovu ličnost, da ne znamo za njegovu službu Rogendorfu, za njegovu kapelansku službu u Veneciji, za njegov pothvat, da svrgne dubrovački plemićki režim? Kako bismo ušli u svijet Gundulićevih pjesničkih ostvarenja, da ništa ne znamo o Turcima, o Hoćimu, o protureformaciji, o ekonomskoj krizi?

Ali – to valja posebno naglasiti – proučavanje elemenata izvan književnog djela treba da služi *samo* kao sredstvo za dublje shvaćanje umjetničkog teksta. A književni tekst i jest ono materijalno, ono osnovno, zbog čega i postoji nauka o književnosti.

2.

I književna djela Mavra Vetranovića – lirska, dramska, epska i satirička poezija – nastala su u epohi, koju je davno pokrila tama vjekova. A o njemu samom, kao i o mnogim drugim pjesnicima dubrovačkim, sačuvali su se veoma oskudni podaci: nekoliko nesigurnih tvrdnja u Appendinija i u drugih dubrovačkih književnih historičara, nekoliko sigurnih godina u arhivskim spisima u Dubrovniku – pojava uostalom redovna u kraju, gdje nije bilo memoarske literature ni štamparija, a potresi, kuga i požari bijahu nerijetki gosti.

Živio je Vetranović osamnaest godina u XV. i sedamdeset i šest godina u XVI. stoljeću, ako je Nikola Nalješković, njegov mlađi suvremenik, točno označio godinu smrti na epitafu našem pjesniku. Vicko

Lisičar,[1] jedan od Vetranovićevih biografa, smatra vjerojatnijim, da se Vetranović rodio godine 1486., ali ne kaže, na čemu temelji taj svoj sud. Naprotiv, za godinu smrti pjesnikove, koju pomiče na 1593., iznosi jedan podatak iz Div. Canc., sv. 182., str. 19., gdje piše, da je neki »D. Mauro priore de Santo Andrea« 11. siječnja 1592. godine svjedočio pri nekom vjenčanju u župnoj crkvi Pakljene–Sudjurdja, na otoku Šipanu. Naravno, trebalo je dokazati, da je taj »D. Mauro« identičan s Vetranovićem. Lisičar je to pokušao učiniti, ali dokazi nisu uvjerljivi. Kao prvi dokaz naveo je stih iz epitafa Vetranoviću, što ga je napisao Miho Bunić Babulinov, u kojem se kaže, da Vetranović »spieva do sto lit« (SPH, XI, str. 257). Ali, kako jedna bilješka govori, da je Miho Bunić umro godine 1590., Lisičar se poziva na Franju Račkoga, koji je usput izrazio mišljenje, da je Bunić mogao umrijeti i kasnije. Međutim, izraz »do sto lit« može biti samo hiperbola, koja znači, da je Vetranović veoma dugo živio. Ta i Nalješković godine 1576., kad Mavro nije imao sto godina, upotrebljava u epitafu gotovo isti izraz: »do sto ljet na svieti višnjega ki slavi« (SPH, V, str. 343). Drugi je dokaz još naivniji: V. Jagić, I. A. Kaznačić i Dj. Daničić u uvodu pjesmama Vetranovićevim kažu, »kako neki pišu, da je don Mavro proveo posljednje godine života na Sv. Andriji i da mu je bilo 120 godina, kad je umro«. Tek se treći dokaz može, iako ne sasvim bez prigovora, uzeti u obzir, da naime Lisičar u razdoblju od godine 1575. do zaključno godine 1592. u Državnom arhivu u Dubrovniku nije mogao naći podataka, koji bi potvrđivali, da je neki drugi benediktinac bio prior na Sv. Andriji.

To bi pitanje bilo korisno riješiti već i zbog toga, što bismo u slučaju, da je Vetranović živio do godine 1593., lakše mogli shvatiti ličnost pjesnikovu s obzirom na pojavu protureformacije, koja se potkraj stoljeća već može nazrijeti u Dubrovniku. Očitovalo se to u čestom dolaženju jezuita u Dubrovnik. Protureformacija je, naime, za svećenike, bez ostatka pokorne Rimu, značila izvjesnu perspektivu. U Vetranovićevu odanost Crkvi katoličkoj ne možemo sumnjati, a ipak u njegovim pjesmama nema ni traga nekom optimizmu, koji bi obećavao bolje dane za Crkvu, pa prema tome – po njegovu shvaćanju – i za kršćanski svijet uopće.

Biografi Vetranovićevi utvrdili su, da je naš pjesnik oko godine 1507. ušao u red benediktinaca, da je učio u benediktinskom samostanu na otoku Mljetu, a višu školu da je pohađao u poznatom benediktinskom zavodu u Monte Cassinu. Iz Monte Cassina je godine 1515. s još trojicom svojih samostanskih drugova bio pozvan u Dubrovnik da reformira benediktinski samostan na otoku Mljetu. Dvije godine poslije toga, t. j. 1517., s jednim je benediktincem, koji je zajedno s njim bio došao iz Monte Cassina, pobjegao u Italiju. Dubrovačka je vlada zbog toga prestupa oba redovnika prognala iz Republike.[2] Ali se Mavro već 1522.

[1] Vicko Lisičar, Tri dubrovačka otočića, Dubrovnik 1935, str. 112.
[2] K. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Jagićev Archiv, XXI.

godine nalazio na Lokrumu. Nakon toga slijede njegove službe gotovo u svim benediktinskim samostanima na području Republike: godine 1524. bio je opat na Mljetu, 1527. starješina sjedinjenih samostana na Sv. Andriji i na Višnjici, 1531. prior na Sv. Andriji, 1541. opat na Višnjici, 1545. postaje predsjednik Mljetske kongregacije, nakon čega se povlači u svetoandrijsku samoću.

U tim šturim podacima o njegovu životu pažnju privlače tri momenta: 1. duži boravak u Monte Cassinu, 2. iznenadni bijeg sa Mljeta i 3. samovanje na otoku Sv. Andrije. Prvi je momenat zajedno s njegovim dubrovačkim školovanjem važan za njegovo obrazovanje, drugi i treći za karakterizaciju ličnosti. Iako razlozi tim njegovim koracima nisu dokraja osvijetljeni – tumačenje, da je s Mljeta pobjegao zbog miješanja dubrovačkih vlasti u poslove oko reforme samostana, a na otok Sv. Andrije zbog odluke, što je starješinska čast postala privremenom, a ne doživotnom, kako je dotada bilo, ne može nas zadovoljiti – ipak možemo naslutiti Mavrovu veliku osjetljivost, nemirenje sa situacijom, njegovu naglu i impulzivnu narav.

Prvo obrazovanje stekao je u dubrovačkoj gradskoj školi, koja je osnovana još u XIV. stoljeću.[3] Dubrovačka je gradska škola, u prvim desetljećima svoga djelovanja, učenicima, plemićkoj i pučanskoj djeci, osim elementarnih znanja iz čitanja, pisanja i računanja, davala i znanja iz latinske gramatike. Upotrebljavala se tada poznata latinska gramatika Elija Donata, napisana negdje u IV. stoljeću naše ere. Usto, objašnjavale su se i učile Ezopove basne, »Disticha moralia Catonis« i koji lakši latinski pisac. U XV. stoljeću ta se škola pretvorila već u humanističku, gdje se osim latinskog jezika i književnosti predavala retorika i filozofija. Učitelji su gotovo redovno bili Talijani.

Vetranović je polazio školu u Sponzi, koju je Veliko vijeće na zahtjev učenoga Filipa de Diversisa, dubrovačkog učitelja, dalo podesiti za školske potrebe. Mavro je potjecao iz građanske trgovačke porodice, a građanske su porodice svoju djecu davale samo u elementarnu školu, da nauče najosnovnije, što im je bilo potrebno za život. No, kad se Vetranović spremao (ili su ga drugi spremali) za svećeničko zvanje, svakako je morao da u Dubrovniku nauči sve, što se tamo moglo naučiti.

Veliko značenje za Mavru ima boravak u Italiji, u čuvenom benediktinskom zavodu u Monte Cassinu. Ponešto je morao i prije učiti u benediktinskoj školi na Mljetu, ali glavna i najvažnija znanja stekao je u Italiji. Prema podacima Krste Stošića,[4] benediktinci su »gojili teološke nauke, filozofiju, povijest, liječništvo; bavili su se umjetnošću i svakom znanošću ... Vodili su uzorna gospodarstva i gajili obrt ... Spasili su latinsku i grčku kulturu, prepisivajući klasične knjige«.[5]

[3] Vidi: Š. Urlić, Crtice iz dalmatinskoga školstva, Zadar 1919.
[4] K. Stošić, Benediktinke u Šibeniku, Croatia sacra, god. 4, Zagreb 1934.
[5] Isto, str. 1.

Nema nikakvih podataka o tome, što je Vetranović osim teologije u Monte Cassinu učio, kojom se posebnom znanošću ili umjetnošću zanimao, ali s obzirom na mnogobrojne odjeke klasičnih pisaca u njegovim djelima, s obzirom na često spominjanje flore i faune i t. d., možemo zaključiti, da je učio klasičnu književnost, kozmogoniju, botaniku, zoologiju. U naslovu spomenutog Nalješkovićeva epitafa čitamo, da je bio i astrolog. Kod njega, kao i kod klasičnih pjesnika, ima mnogo dugih govora, katkad do krajnosti razvučenih. To je također ostatak montecassinske škole i njezina programa. Sve to ne mora značiti, da se u Vetranovića ljubav prema klasici i znanostima stvorila tek u Monte Cassinu. Ona je tamo našla samo nove poticaje. I Dubrovčani su čitali klasike i njegovali nauke o prirodi, astronomiju, geografiju, ekonomiku. Od Vetranovićevih zemljaka astronomijom su se bavili dominikanci Ivan Gazalić i Grgur Budisaljić. Feliks Dubrovčanin bio je dvorski astrolog Matije Korvina. Dubrovački građanin Benko Kotruljić napisao je i štampao djelo: De natura dei fiori, a Nikola Stjepanov Sagri Krivonosić raspravu o plimi i osjeci: Raggionamenti sopra la varieta de' flussi e riflussi del mare oceano occidentale raccolti da Nicolo Sagri.[6] A inkunabule, koje su se sačuvale u Dubrovniku, naročito u dominikanaca, govore za sebe o mogućnostima, što ih je dubrovačka sredina pružala mladim, knjige željnim pripadnicima Republike sv. Vlaha.[7]

3.

O kulturi Vetranovićevoj možemo zaključivati samo na temelju njegovih djela. U »Pjesanci Plutonu« (SPH, III, 12–22) naš pjesnik izričito spominje Homera, Ovidija, Euklida, Arhimeda, Vitruvija, Ptolomeja, Apela i Praksitela, Dantea, Petrarku i Salamuna. Ne može se ni po čemu utvrditi, koliko je Vetranović te pisce, umjetnike i učenjake poznavao, da li dublje ili samo površno, ali je sigurno, da su oni bili predmet pjesnikova interesa. Mnogobrojni t. zv. topoi[8] svjedoče o njegovu poznavanju klasične grčke i rimske književnosti. Elizijum s vječnim proljećem, bez meteoroloških promjena, zemaljski raj, zlatno doba, prolaznost – tako česta opća mjesta u klasičnoj književnosti – zastupljeni su u velikoj mjeri i u Vetranovićevim pjesničkim sastavima. Rajska gora u »Posvetilištu Abramovu«, »Aurea aetas« i t. d. odaju poznavanje starih pjesnika. Tako zvana afektirana skromnost, t. j. kad pisac kaže, kako nema snage da ovo ili ono točno izrazi, stotine puta dolazi u Vetranovića. Izjave, da su se muze umorile – gusto rasijane po tekstovima klasika – i u Vetranovića dolazi do izražaja. U svojoj tuzi ili plaču Vetranović često poziva svu živu i neživu prirodu, da zajedno s njim tuguje.

[6] I. Kukuljević, Marko Marulić i njegovo doba, SPH, I.
[7] Vidi: J. Badalić, Inkunabule u Hrvatskoj, Zagreb 1952.
[8] E. R. Curtius, Die europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern 1947.

Postupali su tako i neki talijanski pjesnici. To je daleki odjek Eshilova »Prometeja« i Sofoklova »Ajanta«. Prometej zove eter, vjetrove, rijeke, more, zemlju, sunce: oni treba da vide, kako on trpi. Sofoklov Ajant obraća se spiljama, obalama, čak i svjetlosti, tlu svoje domovine, njezinim izvorima i rijekama, ali ne da ih moli za suosjećanje, već da se oprosti od njih. I tu su, upravo kao kod Vetranovića, prirodne sile i pojave očovječene, postaju suosjećajna bića. Vetranović govori o plovidbi kao o životnom putu, završava djela slikom, kako je stigao u luku ili bacio sidro. Već je kod Vergilija poznata metafora, u kojoj plovidba znači stvaranje književnog djela, upotrebljava je i Dante. Naš pjesnik mogao je takve slike naći i u hrvatskoj književnosti – u Marulića. »Juditu« završava Marulić stihovima o »novoj plavci«, koja »jidra kala«; na isti način završava se i »Davidijada«. Homer je slikao grupu drveća, gaj s izvorom, sočne livade. I Vetranovićevi su prethodnici u Dubrovniku, Š. Menčetić i Džore Držić, crtali prirodu, ali općenito i konvencionalno, rijetko se spominju zemlja i livade. U Vetranovića pak nalazimo konkretan pejzaž, često crtan neposredno, živo, impresivno.

Sve to uvjerljivo govori, da je kultura Vetranovićeva bila velika. Neke bliže i dalje podudarnosti njegovih pjesama, odnosno stihova, sa starim majstorima pokazao je u svojoj studiji Gavril Knjazev.[9] Služeći se općim kulturnim okvirom, što ga je ocrtao Ivan Kukuljević u uvodnoj studiji djelima Marka Marulića (SPH, I), Knjazev je izložio vezu Vetranovićevu s Ovidijem, Danteom, Petrarkom, Biblijom i dr. Milorad Medini, tragajući za izvorima »Pelegrina«, konstatirao je Mavrovo poznavanje grčkih i latinskih pisaca, Ariosta, Pulcija i još nekih.[10] A Marijan Stojković,[11] koji je Vetranovića, čini se, i suviše podčinio utjecajima iz Italije, utvrdio je, da njegove satire imaju izvjesnih dodirnih točaka s nekim tadašnjim talijanskim pjesnicima našavši, da Vinciguerra, Alamani, Nelli, Giudiccioni, Dolce, Bentivoglio, Tansilo i drugi imaju »sličnih misli, opažanja, sudova, jednake kulturne i moralne prilike, jednake moralne i književne težnje, jednaku dakle književnu struju, kako se sve nalazi u pjesmama Mavra Vetranovića«.[12] I Teofilo Folengo već po svom životnom putu nalikuje ponešto na Vetranovića, kako je to utvrdio Arturo Cronia.[13] Folengo bijaše zaređen godine 1512., poslije dvanaest godina odbacio je mantiju, da bi se nakon nekog vremena ponovo obukao. I u njegovu se stvaralaštvu osjećaju religiozni i moralni problemi, težnje za moralnom obnovom, asketski i satirički duh.

Dakako, kad je riječ o samostalnosti ili nesamostalnosti Vetranovićevoj (ili ma kojega drugoga pisca), onda prije svega treba utvrditi ne

[9] Mavr' Vetranić, dubrovnickij post XVI. st. Sbornik V. I. Lamanskago, Sankt-peterburg 1885.

[10] Vetranović's Pelegrin, Jag. Archiv, XVII.

[11] Mavro Vetranović, suvremeni satirički pjesnik, Nast. vj. XXV., 1917.

[12] Isto, str. 139–140.

[13] Il Cinquecento nella letteratura serbo-croata di Dalmazia, Padova (1946), str. 101.

tematiku, ne fabulu i rodove, nego formu, organizaciju građe, način pristupanja i odabiranja, aspekt gledanja, odnos unutrašnjeg smisla prema stilu i ritmu, ekonomičnost ili neekonomičnost sredstava, adekvatnost izraza. Ali navodi spomenutih autora, bez obzira na veću ili manju točnost njihovih zaključaka, govore o bogatoj književnoj kulturi i načitanosti Mavra Vetranovića.

Da je Vetranović poznavao i prethodnu dubrovačko-dalmatinsku književnost, Marulića, Hektorovića, Lucića, ne treba sumnjati. Bliske prijateljske veze s Hektorovićem, s kojim je izmijenio nekoliko poslanica i darova i vjerojatno se s njim vidio u Dubrovniku, kad je ovaj pedesetih godina XVI. stoljeća bio tamo, nameću uvjerenje, da je Hektorović, ako nitko drugi, mogao starog pustinjaka upozoriti na »prvog spjevaoca« i na njegovu »pjesan« o pobožnoj i hrabroj udovici Juditi. Kako je i sam pisao crkvena prikazanja, pjevao marijanske i druge pobožne pjesme, jasno je, da je poznavao i pučka pobožna »skazanja«, kako naša, tako i strana, a stil i neke slike »začinjavačke« poezije, što sve skupa nalazi odjeka u njegovim pjesmama, upućuje na poznavanje i tih naših prvih pokušaja. No, o tome će biti govora napose.

Nešto je teže utvrditi vezu s narodnom pjesmom, osim u kompoziciji »Pelegrina« i u dosta čestim epitetima, bez kojih nema gotovo nijedne narodne pjesme. U »Pelegrinu« se naime radnja izlaže manje više kronološki, autor ni na čas ne napušta jednu epizodu da bi prešao na drugu, a poslije opet na prvu, upravo kao u narodnoj pjesmi. Iako je Vetranović prilično ekonomičan u upotrebi pridjeva, njegovi epiteti: sinje more, bio danak, žarko sunce, gora zelena, rujna zora i t. d. dopuštaju zaključak, da mu narodna pjesma nije bila nepoznata.

Vetranovićevu književnu i opću kulturu činili su, dakle, u prvom redu klasični grčki i latinski pisci, Biblija, talijanski pjesnici, njegovi književni prethodnici u Dubrovniku i Dalmaciji i, najzad, narodna pjesma. Ali, to je bio samo jedan od elemenata, koji su formirali njegovu ličnost.

4.

Mnogo veća i važnija škola za Mavra Vetranovića bio je sam život, bile su teške političke, ekonomske i društvene prilike, i u Dubrovniku i u svijetu. Vetranović je osluškivao život na sva svoja čula, ne zato da ga uživa, već da ga vrati na sretniji kolosijek, da ga prema svojim naziranjima učini boljim, podnošljivijim. Iako je izabrao tihi, samostanski život, pun odricanja i bijede, bar za njega, budno je pratio političke događaje, zaprepaštavao se nad nezaustavljivim napredovanjem osmanlijske bujice, nad krvavim međusobnim ratovima kršćanskih vladara, nad neizmjernom pokvarenošću crkvenih glavara.

Osmanlije su poput orkana hitali prema Zapadu, porobili Bizantsko carstvo (1453), pokorili Srbiju (1459), Bosnu (1463), Hercegovinu (1482), krvavo razbili hrvatsku vojsku na Krbavskom polju (1493), razorili Beo-

grad (1520), Budim (1541). Italija je bila rasjeckana na niz državica, koje su se među sobom gložile; jedino je Venecija donekle bila snaga, koja se uz ostale mogla suprotstaviti Turcima, ali njezina »vuhvenost« i »lisičenje« – kako kaže Vetranović – gonili su je na paktiranje sa sultanom. Italija je u to vrijeme bila najkulturnija zemlja na svijetu. Uspješno je i gigantski koračala u oslobođenju čovjeka od srednjovjekovnih shvaćanja, ali je sa svim svojim napretkom, s radošću nad životom, ovdje, na zemlji, otkrivala i svoje jezivo naličje: ubijstva, pljačku, moralni razvrat u svim vidovima. Individualizam jedne od krupnih tekovina humanizma i renesanse – išao je do svojih krajnjih konzekvencija: do afirmacije čovjeka ne samo u grandioznim palatama, slikama i kipovima, već i u strahovitom zločinu protiv čovjeka. Papinska država, ako u svemu tome možda i nije prednjačila, zaostajala sigurno nije.

Francuska je, okružena habzburškom Njemačkom i habzburškom Španijom, nastojala da nađe oduška upirući svoje poglede prema Italiji. To bijaše i razlog njezina približavanja Turskoj. Francuzi i Nijemci bili su gotovo neprekidno u ratu.

Crkvu je pokvarenost i raspuštenost dovela do ruba provalije; od Rima se otrgla Engleska, dio Francuske, Njemačka; papinski je univerzalizam ozbiljno napuknuo.

U takvu općem kaosu, kad se Evropa razdirala kao sumanuta, kad su bili srušeni temelji Srednjega vijeka, a novo još nije bilo stvoreno, kad su bili dovedeni u pitanje svi društveni i moralni principi, u takvoj situaciji sposobni su turski carevi poduzimali akcije, da na čelu janjičara uzmu ono, što im se tako nametljivo pružalo.

U takvu koncertu zbivanja malena Dubrovačka Republika, zahvaljujući upravo gravitacijskoj sili svih mogućih interesa, i zapadnih i istočnih – i svojoj sposobnosti da u tom koncertu svoj pjev podesi prema glasovima različitih interesa – mogla je sačuvati svoju slobodu i neza visnost. Već po svom geografskom položaju Dubrovnik je bio prikladno stjecište agenata raznih država i vladara, a to je bilo ono, čega se dubrovačka vlada najviše bojala. Plaćajući Turcima danak, Dubrovnik je uživao tursko pokroviteljstvo i mogao je trgovati po svim zemljama sultanovim. Dubrovački su trgovci djelovali gotovo po čitavu Orijentu, odakle su neprestano održavali veze sa svojim rodnim gradom. Upravo zbog toga raznim je tajnim agentima boravak u Dubrovniku bio od naročite koristi. Velikih neprilika imala je dubrovačka vlada, kad je pouzdanika kojeg zapadnog vladara morala zatvoriti ili protjerati.

Dubrovačka je vlada bila gotovo uvijek u škripcu: ako dopusti rad zapadnim agentima, dovodi u opasnost svoju sigurnost prema Turcima; ako to ne dopusti, izaziva protiv sebe neke zapadne vladare. Naročita je opasnost za Republiku bila lukava Venecija. Razlog je bio čisto ekonomske prirode: Dubrovčani su bili neželjeni konkurenti mletačkoj trgovini. Ako su Dubrovčani i pod cijenu visokog danka i skupih darova sredili svoje odnose s Turskom, s Venecijom nisu nikad mogli uspostaviti prisnijih veza. Cijena, koju bi oni za mletačko prijateljstvo morali

platiti, bila je: odreći se i pomorske i kopnene trgovine – a to je u krajnjoj liniji značilo: odreći se nezavisnosti. To, naravno, nije bilo moguće. Zato su Mlećani nastojali da Dubrovniku naude, gdjegod su mogli. Vrlo su često ometali plovidbu dubrovačkim lađama, plijenili njihovu robu i novac, zatvarali pojedine trgovce i t. d. No najopasniji oblik mletačkog rovarenja protiv Dubrovčana bile su veoma smišljene diplomatske intrige, kako kod sultana, tako i kod zapadnih vladara, posebno kod pape.[14]

Svi ti događaji i prilike, što smo ih ukratko prikazali, ne spominju se ovdje samo zato, što su se zbivali za duga života Mavra Vetranovića; iznosimo ih zato, što su ostavili dubok trag na njegovim pjesničkim djelima. Ti su događaji svakako morali uznemirivati i ostale dubrovačke književnike: Šiška Menčetića, Džora Držića, Miha Bunića Babulinova, Marina Držića, Dinka Ranjinu, Dominka Zlatarića i druge. Pa ipak, to vrijeme sa svojim sitnim i krupnim trvenjima kao da u literaturi onoga vremena nije ostavilo mnogo traga. Upravo začuđuje činjenica, da su dubrovački pjesnici toliko uzdisali za »prislavnom gospojom« i njenim »pozorom milim« u vremenu, koje je davalo toliko povoda za opću uznemirenost i zabrinutost. To vrijedi i za Šiška Menčetića, i za Džora Držića, i za Dinka Ranjinu i za Dominka Zlatarića. To bi se možda moglo dvojako objasniti: ili su ti pjesnici bili potpuno nezainteresirani za događaje, što su se oko njih i u Dubrovniku zbivali, ili je to bila bezbrižna mladost, koju u njenim uživanjima nisu mogli omesti ni najteži događaji. Međutim, teško je zamisliti, da ugledni plemići i građani, kao što su bili Menčetići, Držići, Ranjine, Zlatarići i drugi, nisu bili krvno zainteresirani za zbivanja, koja su često najneposrednije zasijecala u život Republike. A ni mladenačka bezbrižnost ne dolazi u obzir, jer su mnogi od spomenutih pjesnika »ljuveno uzdisali« čitav svoj život.

Preostaje nam onda još jedino mogući razlog: da ti pjesnici takvu tematiku nisu smatrali podesnim predmetom poezije. To nas navodi i na dalji zaključak: da ti pjesnici i nisu bili pjesnici u pravom smislu riječi, t. j. ljudi, koji bi pjesmama povjeravali svoja uzbuđenja i nemire, nego su pjevali konvencionalno, prema nekim drugim uzorima. A samo shvaćanje, da u poeziju mogu ući samo ljubavne preokupacije – za takvu pretpostavku kod dubrovačkih pjesnika ima mnogo razloga – svakako je zapreka u razvoju pjesnika.

Po tome se Mavro Vetranović oštro odvaja od ostalih pjesnika svoga vremena. On je u svojim stihovima reagirao gotovo na sve događaje epohe. Nema ni jednog predmeta, koji on ne bi smatrao vrijednim svoga pera. Tu je možda išao čak i predaleko ne odvajajući bitno od nebitna, ali ostaje činjenica, da je on prvi naš pjesnik, koji je pretežan dio svoje građe crpao iz rodnog tla.

Iako svećenik, redovnik, Vetranović je u svojim stihovima obuhvatio sve najvažnije probleme, što su razdirali tadašnje umove. Poznato je,

[14] Vidi: J. Tadić, Dubrovački portreti, Beograd 1948.

doduše, da općečovječanski i društveni problemi, što se obrađuju u književnim djelima sami po sebi, ne povećavaju umjetničku vrijednost odnosnim ostvarenjima, ali je isto tako poznato, da nema umjetničkih djela, koja na ovaj ili na onaj način ne bi izražavala život i njegove manifestacije, pa prema tome i probleme, koji se pojavljuju u vezi sa životom čovjekovim.

Turci i njihovo napredovanje, Venecija i njezine intrige, papa i pokvarenost Crkve, zapadni vladari i njihova nesloga, Dubrovnik i njegova škrtost, zlato i njegova razarajuća uloga, moralna pokvarenost, razočaranost u životu, patnje naroda, krv, roblje, smrt – sve je to resko odzvanjalo na žicama Vetranovićeve osjetljive lire.

II. INTIMNA BIOGRAFIJA

1.

Pjesnička djela, ako su proživljena – a kod Vetranovića to zaista jesu – daju često najsigurniju piščevu biografiju. Ne biografiju, koja bi pokazivala, gdje je, otkad i dokad pjesnik negdje živio, čime se u borbi za svoju egzistenciju bavio, već t. zv. unutrašnju biografiju, biografiju pjesnikove ličnosti, »dnevnik« njegovih doživljavanja, njegovih osjećanja.

Istina, danas je vrlo teško, gotovo nemoguće, utvrditi kronologiju Vetranovićevih pjesama, koja bi nam otvarala približan pogled u »dnevnik« njegovih doživljavanja. U drugim je književnostima neuporedivo lakše ocjenjivati djela prošlosti, jer istraživačima stoji na raspolaganje točna kronologija pjesničkih tvorevina i suvremeni sudovi o njima. Koliko je lakše, na primjer, udubljivati se u Ariosta ili Tassa, gdje u ocjenjivanju sudjeluju generacije četiriju stoljeća, gdje postoje zapisi o tome, kako su ih doživljavala pokoljenja od njihova vremena do danas, nego, recimo, u djela naših Dubrovčana, o kojima se prvi sudovi zapisuju dva stoljeća poslije njihove smrti, a iscrpljuju se najčešće u nabrajanju – ne baš najtočnijem – djela, sadržaja i pohvala, od čega suvremena nauka o književnosti uglavnom nema mnogo koristi! I u tom je pogledu prednost za kulturni razvitak bila na strani onih naroda, koji su, zahvaljujući našim balkanskim krvarenjima kroz vjekove, mogli živjeti relativno mirnije.

Duga i nemirna vremena progutala su mnoge spomenike dubrovačko-dalmatinske književnosti. Osakaćen je ostao i Vetranović: od šest knjiga njegovih pjesama tri su se posve izgubile, tako da o ranoj poeziji njegovoj možemo govoriti samo po neznatnim odjecima, što se ponegdje osjećaju u preostalim knjigama.

Sudeći po nekim stihovima u »Pjesanci u vrijeme od pošljice«, kojoj se postanak dovodi u vezu s pojavom kuge u Dubrovniku god. 1527. ili 1533., prve su tri knjige mogle sadržavati Mavrove ljubavne i ostale

mladenačke pjesme. Vetranovićev leut, što se pritisnut »crnom kraljicom« (kugom) pretvorio u gusle (što ciliču i plaču), ovako govori o svojim ranijim preokupacijama:

U vrime u svako, svaki čas do sada,
zvonil sam prislatko bez tuge i jada,
i učini ma slados, koju sad bog skrati,
razliku da mlados u mramor obrati,
i od mnozijeh jošte vil činil sam mom slasti
da bude ljuven stril srdačca propasti,
činil sam još mnoštvo od djevic i gospoj
staviti u ropstvo ljubavi pod stijeg svoj,
i činih veće krat, da mnoge gospoje
van sebe budu stat sladosti rad moje,
mnokrat je uzdisal još mramor studeni,
kada je uslišal moj skopos ljuveni ...

(Pjesanca u vrijeme od pošljice, III, 74, 321–332)[15]

Vetranovićev leut, kako se u pjesmi dalje niže, tako je divno »zvonil«, da je od radosti plakao panj, konjanik je sjahivao s konja, a pješak se zaustavljao; njegova pjesma mirila je vukove s jaganjcima, pastire tjerala, da zaborave na svoja stada; goveda i krave, da ostave sijeno i travu; satir bi odbacio diple, travica bi od blagosti »na nica listak« priklonila, čak je i sirenama morskim oduzeo glas, te su kao panj stajale »vrh vala morskoga« uzdišući »zvonjenja rad« njegova.

Vjerujemo, da ne ćemo pogriješiti, ako u tim hiperboličnim stihovima gledamo tematiku pjesama Vetranovićevih, što su se nalazile u njegovim izgubljenim knjigama. To je bila poezija radosti i životnog veselja, mladenačke bezbrižnosti i uživanja, vjerojatno nalik na Menčetićeve i Držićeve stihove.

Na ljubavnu poeziju upadljivo podsjeća pjesma »Čudno prikazanje«, koja u IV. knjizi Vetranovićevih pjesama nosi broj 2. Ona je svakako napisana negdje na prijelazu od ljubavnih stihova na ozbiljne satiričke i političke pjesme, u širem razmaku oko god. 1530., u vrijeme, kad se pjesnik već oslobađao »tašte ljubavi« i počeo koketirati s »višnjom« ljubavlju. On želi da se poput Zoranića (u njegovo vrijeme) i Barakovića (poslije njega) riješi »ljuvene boljezni«. – Desilo mu se tako jednoga dana, da je usnio u podne pod borom. Sanjao je, kako je bijela zora »izvodila danak«, kako su ptice žuborile, a cvijeće tako mirisalo, da je sve to nekako nalikovalo na sladosti drugoga svijeta,

... a slavic vrh bora nada mnom pojaše,
i u pjesmi mnjah, veli: ostavi nepokoj,
što srce tve želi skoro ćeš imat toj.
Blizu je tebe, znaj, prislavna gospoja,
da t' skrati svaki vaj i ostala zla tvoja.

(Čudno prikazanje, III, 182, 50–54)

[15] Rimski broj označuje svezak »Starih pisaca hrvatskih«, prvi arapski broj: strane u knjizi, a drugi: redni broj stihova.

I zaista. Gospoja se pojavila tako svijetla, kakve on još nikad nije vidio i ne može je zbog skromnih mogućnosti ni opisati. Pobojao se, da to možda nije kakva vila planinska, koja bi mu mogla zadati još veće boli. Ako je ona višnja gospa, neka mu pomogne, ako li nije, neka ga pusti na miru:

Zač mojoj mladosti od ljuvene rane
vjekušte žalosti znaj da su zadane,
ter tužbe minute i muke ostale
od strijele priljute jur me su skončale.
Za taj trud ljuveni, tijem se sad rijet more,
tužan duh u meni da jedva kopore.

(Čudno prikazanje, III, 183, 91–96)

Smirio se, kad mu je gospoja odgovorila, da je ona s onoga svijeta i da će mu pokazati »drum pravi«. – Pjesma je pisana gotovo sa svim petrarkističkim rekvizitima, a poneki bi se dijelovi mogli uklopiti među bezbrojne ljubavne pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića. Tek gdjekoji stih (na primjer: »da srce na on svijet od slasti zahodi«) napominje, da je pjesma inspirirana »višnjom« gospom.

Zbog strašne »pošljice«, koja je odnijela tisuće ljudi, među njima i pjesnikove najdraže prijatelje, Vetranovićev leut promijenio je svoje zvukove, pa u četvrtoj, petoj i šestoj knjizi pjesnikovoj gotovo više i ne nalazimo veselih tonova. U njima prevladava neprekidno cviljenje i teško bugarenje.

Kronologiju Vetranovićevih pjesama pokušao je utvrditi Milorad Medini.[16] On smatra, da Jagić nije dobro uradio, što je – pripremajući Vetranovićeva djela za štampu – premetnuo izvorni poredak pjesama, kakav je u poznatom rukopisu male braće u Dubrovniku. Taj raspored, po mišljenju Medinijevu, vrlo vjerojatno odgovara Vetranovićevu rasporedu. Zaključuje to po unutrašnjem smislu pjesama. Četvrta knjiga mogla je nastati u širokom razmaku četvrtog i petog decenija XVI. stoljeća, peta nakon tih decenija, a šesta potkraj pjesnikova života. Za pjesme, što su štampane u Građi JAZU, knj. VII., Kolendić tvrdi, da postanjem svojim idu u stariju dob pjesnikovu. Za one u »Naklatku« rukopisa male braće teško je nešto pouzdano reći, za »Orfeja« i ostale drame također.

Ipak nam Vetranovićeve pjesme, bar približno, možda samo u najgrubljim potezima, mogu zacrtati pjesnikov razvojni put: do god. 1527. ili 1530. razdoblje više ili manje bezbrižnog života redovnika, koji događaje ne uzima suviše ozbiljno, pa uz redovne svećeničke dužnosti piše ljubavne i ostale profane pjesme, što za ono vrijeme ne znači nimalo neobičnu pojavu; zatim razdoblje preokreta u tematici: satiričko-politička poezija začinjena sumnjama u sve, pa i u božju pravednost, teška razočaranja i bijeg u samoću; treće i posljednje razdoblje bio bi pokušaj pjesnikov, da nađe izlaz iz razočaranja i sumnja: oduševljavanje za prirodni način života i predavanje misticizmu.

[16] Pjesme M. Vetranovića i M. Držića, Rad JAZU, 176.

Pojavom kuge u Dubrovniku Vetranovićevu se leutu »s kolijenci sve žice ... smetoše«, i on se pretvara u gusle, što ciliću i »u plačan glas« zvone.

Ako možda »Pjesanca u vrijeme od pošljice« i nije prva Vetranovićeva plačna pjesma, ona kao da pjesnikovu muzu okreće prema aktuelnim problemima epohe.

2.

Još u XV. stoljeću gorko je bugario Ivan Česmički (1434–1472) nad nebrigom Zapada prema sve većoj opasnosti od Turaka. U poznatoj pjesmi »Matija kralj ugarski govori Antunu Konstanciju, pjesniku italskom«, Česmički ovako crta Evropu druge polovine XV. stoljeća:

... tog nema pod kapom nebeskom
Tko misli, da pritekne u pomoć mojoj stvari.
Francuska spava, Španjolska za Krista ne mari,
Engleska propada od pobune velikaša,
A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju
vrijeme trati.
Italija se i dalje svojom trgovinom bavi.[17]

U Vetranovićevo vrijeme Evropa se iscrpljivala u neprekidnim sitnim i krupnim čarkama, a nebriga prema turskoj opasnosti po svojim je posljedicama bila ista kao i za života Ivana Česmičkoga. Samo je sada opasnost bila mnogo veća, jer su Osmanlije bez ikakvih ozbiljnijih zapreka jurili naprijed i prijetili i samom Beču.

U nekoliko oštrih političko-satiričkih pjesama Vetranović je izlio sav nemir mislioca, koji je nasuprot bezbrižnom »ljuvenom uzdisanju« većine dubrovačkih pjesnika patnje naroda osjećao kao svoje lične patnje.

Zaludu je Česmički u XV. stoljeću na usta Matije Korvina podsjećao Italiju na njezinu slavnu prošlost tražeći od nje pomoć da se odupre Turcima:

Zar vas nije sram, što Grčka, ta majka jezika vašeg,
Škrgučući mora šricati barbarske riječi?
Što poštovana sestra ili kćerka vašega Rima,
Već prije ropkinjom posta, a nekad je vladarka bila?
Ako vas ne potiču slavna djela iz davnih vremena,
Ono bi morala da vas potakne bliska opasnost.
Što Francuska spava il' Španjolska, ništa mi nije čudno:
Naravno, ni jednoj ni drugoj opasnost ne prijeti bliska.
Ni pomisliti ne smijem, da će mi nešto pomoći Britanci,
Koji su u zaklonu, daleki ih odvaja Ocean.
I sama pak Njemačka, zar mi je i malo pritekla u pomoć,
Iako je, o teško meni, s kraljevstvom spojena mojim.[18]

[17] I. Česmički, Pjesme i epigrami, Zagreb 1951, preveo N. Šop, str. 39.
[18] Isto, str. 41.

Zaludu je i Marko Marulić pozivao na uzbunu papu, zaludu sada i Mavro Vetranović zaklinje Italiju, da potjera tuđince, da sama sobom upravlja, a »kokote i orle« (Francuze i Nijemce), da smiri, kako bi se odrvali istočnoj bujici, i patnički narod poživio mirnijim, ljudskijim životom.

U »Pjesanci Latinom«, koja je pisana upravo iz evropskih vidika, Vetranović je izvanrednim političkim instinktom osjetio imperativ historije: ujedinjenje Italije. On je dobro poznavao njezine političke trzavice i bio svijestan svih nedaća, koje su proizlazile iz njezine rascjepkanosti.

Poznato je, da se upravo u Italiji zameću prve klice kapitalističkog načina proizvodnje i tako stvaraju prvi uvjeti za formiranje talijanske nacije. Međutim, politička rascjepkanost, papinstvo, bezbroj tirana, odmicanje svjetskih putova prema drugim kontinentima i drugim morima još će dugo razdirati njezino socijalno tijelo. Neki su vladari od vremena do vremena pokušavali ujediniti Italiju, ali ne dade papa, čija je vlast bila još veoma velika. Papa se smatrao carem čitavoga kršćanskog svijeta, a u Italiji je on bio pravi svjetovni vladar. Težio je da postane politički vođa cijele Italije, ali je bilo već prekasno, jer su tirani, zahvaljujući razvitku proizvodnih snaga, predstavljali i ekonomsku moć. Papa je bio preslab da sam ujedini Italiju, ali još uvijek dovoljno jak, da u tom nastojanju spriječi druge. U toj i tako razjedinjenoj Italiji, koju svatko plijeni i robi, Vetranović nije mogao gledati silu, koja bi se mogla oduprijeti osmanlijskoj ekspanziji:

Robe te i plijene i odiru svaki čas,
na prješu ter gine prislavna tvoja vlas
Nepravi krstjane ner meu sve zle zgode
pojamši pogane k tebi se sad brode,
da t' spletu toj malo tej vojske razlike
što ti je ostalo ljeposti i dike.
A je li toj pravo, da t' se sad potlači
tve lice gizdavo ne kopji ni mači
ner samijem neskladom, ki silu primaga,
i himbom i svadjom, gospoje pridraga?

(Pjesanca Latinom, III, 82–85, 23–32)

Od sve talijanske slave preostade još samo Venecija (jedina jača samostalna država u Italiji), ali ni od nje se ne može mnogo očekivati, jer ona

sjedeći vrh blata u ženskomu bludu
u kruni od zlata, ku nosi zaludu,
pameti i umom ter se sama zove,
pritancijem razumom vrhu svijeh da plove;
ter krili još prši i još se potpira,
i blago uzdrži, što druzijeh odira;
nu nesklad uklada meu kralji najliše,
da tuge i jada krstjanstvu ne lipše.

(Pjesanca Latinom, III, 84–85, 87–94)

Vetranović poziva Latinku, da smiri kršćanske vladare, kako bi prestao jauk i plač, i sama neka se »posvoji«:

Gospoje od gospoj a sad se spomeni,
sama se ti posvoj a tudjijeh odreni,
oružni tač zvokot neka se ne čuje,
i orao i kokot neka te ne kljuje.
Čin' da t' se pokloni kokotov plahi bijes,
u oružju ki zvoni i gromi kako trijes;
čin' da te Akvila, Latinko, ne cvijeli,
koja sad sva krila daleče raskrili;
čin' da te ne cvijele istočni pogani
i oružjem ne dijele tudjini neznani.
To li su odluke, da se ćeš udati,
ne daj se u ruke od mnozijeh vladati;
jednoga ti vjeri i posvoj za sebe,
a ostale otjeri daleče od sebe,
neka se slobodiš od tuge i jada,
da vesel provodiš tvoj život od sada;
da majke ne ostaju i tužne sestrice
u tužbi i vaju i plačne udovice,
ke velmi uzdišu prid tvojijem uresom
i ruke uzdižu cvileći k nebesom,
dokli se ti smiliš, Latinko gospoje,
ter kralje namiriš u rati ki stoje.

(Pjesanca Latinom, III, 87–88, 179–200)

Ma koliko se Vetranović povlačio u samostansku tišinu lokrumsku, višnjičku, mljetsku, svetoandrijsku, do njega dopiru zapomaganja i jauk ranjenih i umirućih, i onih, koji ostaju bez svojih hranitelja. Sve je osuđeno na smrt: i lav i soko i orao. Smrt ne razlikuje kralja od pastira, slobodna od roba,

jednako sve miješa i mlade i stare,
bogata i uboga, razumna i luda
i strilja svakoga i cvili od svuda.

(Pjesanca gospodji krstjanskoj, III, 38, 26–28)

Kamo da se čovjek sakrije, kad je sve podložno smrti? – Iz toga aspekta Vetranović gleda i na krvave ratove i na one, što ih započinju:

Istočni vaj care, sva slavo poganska,
zapadnji česare, o kruno krstjenska,
o kralji od France, banovi i duke,
gdi vam su ufance i vaše odluke?
Da li vi mislite uvijeke živjeti
ter narod cvilite, da stoji u sjeti?

(Isto, III, 38, 45–50)

Stavljajući im pred oči sliku smrti, koja ne će dopustiti da išta sa sobom ponesu na drugi svijet, pjesnik ih u ime života, u ime napretka poziva, da ostave ratove i svađe, da se smire, jer

I kopno i more tuži se za svu moć,
zač nitkor ne more slobodno drumom proć!

(Isto, III, 38, 59–60)

Pjesnik zagrcnut od suza resko pita »okrunjene glave«: što će im imanja, slavan glas, što će im države tolike, gospodstvo, harač, sužnji i ukrašeni grobovi – kad su svi, i silni i mogućni, jednako kao i slabi i nemoćni, osuđeni da se nepomični spuste u hladnu raku za hranu crvima; čemu, dakle, sva ta nastojanja, što tisuće ljudi gone u smrt, a još ih više zavijaju u crno, čemu sve to,

pokli smrt sve tlači, prid kojom sve plače
i u zemlji jednači s gospodom kopače?

(Isto, III, 39, 87–88)

Kakav će glas ostaviti poslije sebe, misle li kad poći pod zemlju,

tri lakti u dljinu gdi mu su za dosti,
da mu tuj počinu svi gnjati i kosti!

(Isto, III, 40, 131–132)

Neka se, dakle, smire i

grozni plač (s) suzami neka se ustavi,
da narod ne jada, koji ste cvijelili,
koji ste do sada oružjem dijelili.
Neka se raduju, neka se vesele,
koji sad tuguju i mira ki žele,

(Isto, III, 40, 136–140)

Jer

svudi je za dosti tužica s jadovi,
puna su žalosti sela i gradovi ...

(Pjesanca Latinom, III, 83, 41–42)

Krv, roblje, smrt kružili su kao aveti našom zemljom. Klišani su se borili i ginuli, ali uzalud, jer ih je vrebala kršćanska izdaja:

Vaj drazi Klišani, ali vi ne znate
što su zli krstjani, a u njih se uzdate!

(Pjesanca slavi carevoj, III, 41, 205–206)

Budim je pružao otpor, ali i on pade nekrstu u ruke. U svijest ljudi prodiralo je kobno uvjerenje: nitko nije kadar zaustaviti Turke, a kamoli otjerati ih iz gradova i pokrajina, što su ih bili osvojili. I Vetranović je izražavao to strašno uvjerenje:

Zač nitkor dobiti ne može s njim boja,
gdi kopje dohiti i sablja još svoja.

(Pjesanca slavi carevoj, III, 51, 349–350)

Zač da bi sve sile u oružju od krstjan
zajedno se skupile na taj stijeg od Otman:
ne bi ga nikada gdi se s Turci kolju
jednu ped nazada potiskali u polju.

(Tužba grada Budima, III, 60, 307–310)

Gorko se jadajući na bečkoga cara, koji je pogazio primirje i tako izazvao Osmanlije na prijestonicu ugarsku, Vetranović povišenim glasom dovikuje:

Ne znaš li Beču moj, ar car što vazima,
da veće nigdar toj opet se ne prima!

(Tužba grada Budima, III, 64, 479–480)

Sve to nagoni Vetranovića na tešku tugu i plač pa se u »Pjesanci slavi carevoj« obraća svoj prirodi, da se udruži s njim, kako bi zajedno cvilili nad neslogom kršćanskih vladara, koji svojom sebičnošću i pohlepom sami otvaraju vrata otmanskoj sili.

Nemamo nažalost nikakvih podataka o običnom, svakodnevnom životu Mavra Vetranovića, pa nam je stoga teško govoriti o njegovim neposrednim reagiranjima na jezive događaje, ali toliko suza, toliko cviljenja i plača sigurno ne može potjecati od čovjeka, koji ne bi strepio pri svakoj vijesti o ratnim strahotama. Tako je mogao pisati samo čovjek, kome je svaki treptaj, svaki dio bića bio prožet sviješću o beskrajnim stradanjima čovječanstva. Sve kad pjesme Vetranovićeve i ne bi imale nikakve pjesničke vrijednosti, opet bi imale važnost kao zapisi o vremenu, o sukobima, o trvenjima u jednom od najtežih razdoblja u povijesti naših naroda. Iz njih zrači sumorna elegičnost, u njima osjećamo, kako su se svi ti sukobi i nemiri odrazili u svijesti jedne nada sve osjetljive naravi. Iz svakoga retka, iz svakoga stiha izbija uvijek isti elegični, tugaljivi Vetranović, koji je, ostavivši sitničav i u svoje sebične brige zadubljen svijet, otišao u samoću, kako bi svoju tugu, svoje nemire predao svojim pjesmama, ali ni u toj samoći ne može naći mira, jer mu pogled s njegova pustog otoka na more budi misao na ratne lađe, na »kraljicu mora« i njezine »ribare u blatu«, koji iskorišćuju ratni požar, da bi i sami štogod prigrabili na našoj obali, a u vezi s tim i na čitav koloplet zbivanja, na patnje i stradanja, što ih ljudska bića podnose na ovom krivo sazdanom svijetu.

Venecija – ta »kraljica mora« sa svojim »ribarima u blatu« – koja je huckala zapadne vladare na Dubrovnik i tražila, da ga dadu razoriti – iz čisto trgovačkih, koristoljubivih pobuda – a pred sultanom ga optuživala, da šuruje sa Zapadom, naišla je u Vetranovićevim stihovima na teške prijekore i optužbe:

I tebi govoru, koja neć vojevat,
po kopnu i moru ako ćeš kraljevat,
u slavi vrh blata razbludno stojeći,
i lava krilata pri sebi gojeći:
baniš se i dičiš, da more kraljuješ,
a s carem lisičiš a s kraljem vuhuješ;
ter se hoć toviti vrh blata ležeći,
i s himbom loviti iz krova prežeći:
ne leži, ne leži, veće se ne tovi ...

(Pjesanca slavi carevoj, III, 49, 307–315)

I ona u svojoj lukavosti, sebičnosti i častohlepnosti, razmećući se svojim bogatstvom i slavom, snosi odgovornost za napredovanje Turaka. U pjesmi »Orlača ridjanka, rečeno u Blatu ribarom« (III, 212) Vetranović je resko se smijući dao oštru karakteristiku Mlečana i njihove politike: prevrtljivi, pohlepni, kukavični, skloni svakom mutežu, samo da iz toga izvuku korist za sebe, oni sa svakim intrigiraju protiv svih ostalih. Vetranović kao da organski ne podnosi njihovu nadmenost i razmetljivost:

Er je more slano po božjoj ljubavi
općenstvu sazdano, neka ga svak plavi,
u miru i u goju da ga svak uživa
slijedeći čes svoju, gdje hranu dobiva.
A što se banite, da more svijeh strana
od lupež branite, najliše od pogana,
gola je toj laža i smijehu dostojna
i kako sve tamaša od ljudi prikorna.
Er se od vas razloži, da ste vi Blaćane
opuzle kokoši na daždu oprane!
Zač vaše korablje, kad ste s kim u rati,
ni kopja ni sablje ne smijete kazati,
stigove gdje turske kad sretu i ćute,
jak ždrali i guske smetu se i smute,
bježeći nazada, gdje od straha svijeh takoj
krvav znoj propada, čijem shrane život svoj.

(Orlača ridjanka ..., III, 215, 95–110)

Kukavični, junaci samo na riječi, oni su davno izgubili sposobnost da nose oružje. Ta njihova osobina, po Mavrovim riječima, sasvim odgovara jednoj drugoj »vrlini«: oni naime »gladnikom iz usta« vade kruh, bogatstvo im se sastoji od onoga, što »druzijeh odiru«. Spali su »na ništa«:

Er vam je pohvala, da vam je sad znati,
u glibijeh od kala na osekli ostati.
Tijem tlapstvo parjajte i himbe tolike,
ter na trst ribajte glavoče i slinke;
er svudi zveči glas po svijeti općeno,
da oružje nije za vas neg žensko vreteno.

(Orlača ridjanka ... , III, 216, 127–132)

Dubrovnik neka ostave na miru, neka svoje oružje okrenu protiv Turaka, nekrsta; ako mu već ne će pomoći, neka mu bar ne smetaju svojim odvratnim intrigama:

Zatoj se uklonte ter se Dubrovniku
Blaćani poklonte za krjepos toliku,
Dubrovnik erbo tač, oholi Blaćani,
objestran bridak mač s nebesa zgar hrani,
da taj mač porazi svaku vrst od ljudi
tko mu se omrazi i tko mu zlo žudi.
Zatoj se spoznajte, neharni ter takoj
Dubrovnik ohajte a s Turci bite boj.

(Orlača ridjanka ... , III, 219, 253–260)

Dakle, ni od Venecije, sile, koja bi trebalo da je i te kako zainteresirana za obranu od Turaka, nema što da se očekuje. Francuska otvoreno paktira s Turcima i ometa borbu Nijemaca, Španjolaca i pape protiv njih; pao je Beograd, pao je Budim, sultan se sprema na Beč. Nitko više ne može da zaustavi divlju bujicu:

A sad nije Ugrina, Čeka ni Poljaka,
da s kopjem Turčina u polju dočaka;
nije veće Hrvatin ni od Bosne vitez taj,
ni hrabrem Dalmatin, Ardeljac i Ugrovlah,
ki vjeru krstjansku sabljom su dijelili
i u krv pogansku desnice mastili.
A sad nije Kosova, a sad ni Krbave,
ni polja ravnoga ni hrvatske slave;
ner li je pogibla vojnika sva slava,
i k zemlji ponikla jak sijeno i trava,
kada mraz i slana naglo se objavi,
ter se tuj poljana zelencom rastavi,
ali ti s munjom trijes, slijedeći narav svoj,
kad spraži zelen lijes dubravi planinskoj.

(Tužba grada Budima, III, 55, 125–138)

Što mu drugo preostaje nego da svojoj Republici savjetuje, neka živi u savezu s onima, koji bi mogli ugroziti njezinu slobodu. Samo iz teškog i crnog razočaranja nad čitavim kršćanskim Zapadom mogli su se vinuti stihovi:

s bogom se ti združi i mimo sve ino
i dvori i služi otmansko kolino.

(Pjesanca slavi carevoj, III, 49, 305–306)

Ali to nije bilo samo razočaranje, to je bio i službeni stav dubrovačke vlade, i još mnogo više. Bila je to jedino moguća formula, za koju Cronija kaže, da je dostojna velikog Macchiavellija, formula dubrovačke nezavisnosti i slobode, odakle je u općoj balkanskoj tami zračilo nešto svijetla.

3.

U svom ogorčenom unutrašnjem kidanju Vetranović se borio, da riješi zagonetke, što su iz svakog zakutka vrebale na njegovu nepomirljivu ličnost. Usprkos redovničkoj mantiji i tonzuri, njegova se misao slobodno krilila nad zbivanjima i kopkala po uzrocima tolikih nesreća, što su razjedale krunu prirode – čovjeka. U pjesmama druge faze, što smo je nesigurno ograničili godinama 1530. i 1550., pjesnik je stvorio vlastitu filozofiju patnje, filozofiju bola. Polazeći od pisanja crkvenih otaca, on je patnje smatrao kaznom za čovjekove grijehe. Smrt je, prema tome učenju, kazna za t. zv. istočni grijeh, a povremene nedaće – ratovi, kuga i ostale bolesti – to su upozorenja čovjeku, da postoji višnja vlast. Ali je tih nesreća i za Mavrovu redovničku strpljivost bilo previše, naročito onih, što jednako biju i dobre i zle, a često čak samo dobre.

Iz svojih razmatranja, što su ga i »ob dan i ob noć« izgrizala, on je izveo zaključak, da je suvremenim patnjama glavni krivac Rim sa svojom crkvenom hijerarhijom. Kao što su nekada svi putovi vodili u Rim, tako sada sve nedaće dolaze iz toga legla pokvarenosti. Moralni razvrat, prodaja crkvenih položaja i dobara – u Vetranovićevo vrijeme tako česta pojava – duboko vrijeđahu njegova ljudska osjećanja. Ponižen u svom ljudskom i redovničkom dostojanstvu, što živi u takvoj crkvenoj organizaciji – a drugog izlaza nije nalazio – Vetranović je poput Savonarole grmio invektivama protiv onih, koji »lupeški plav« upravljaju i bogate se potkradajući crkvene blagajne.

Latinkina je pokvarenost kriva i za neslogu kršćanskih vladara. Zato je poziva, da smiri kršćane, da se ostavi »kala i smrada«, jer će inače i sama pasti kao plijen poganima.

Ona je sa svojim nedjelima pala u toliku gnjusobu, da je vode svih rijeka ne bi oprale. Jedino suze, plač i kajanje mogli bi ganuti boga, da joj ovu »zled« oprosti.

Sve zlo dolazi od »crkovnih glava«, koje su posegle za bogatstvom, za ovozemaljskim uživanjem, izdajući na taj način poziv duhovnog pastira. Od njih se strašni poroci šire i na stado:

> Mudrci tijem prave razložno za dosti,
> boljezan da s glave prohodi sve kosti;
> ter glava kad ćuti boljezan od truda,
> u ostaloj svoj puti bole se sva uda.
>
> (Pjesanca moru, III, 133, 401–404)

Vetranović u dnu duše trpi, što su se pape i kardinali zapleli u svjetovne i političke borbe, što su se odali raspojasanu i razvratnu životu. On je bio došao u Italiju, kad sjećanje na Aleksandra VI. i njegovu okolinu još nije bilo izblijedjelo. Želeći da poživi mirnim, pravednim životom i da kroz život proputuje u sigurnoj »plavi«, on se gorko jada na »kormilare«:

Ako vi scijenite da ćete umrijeti,
što takoj plijenite božji stan na svijeti?

(Moja plavca, III, 172, 107–108)

Visoki crkveni upravljači postali su trgovci i kradljivci, koji žive samo zato, da zgrnu što više blaga:

Trgovac i škrivan zlu dobit priklada,
ki obnoć i obdan divanu potkrada,
divanu onuj dim, ku vajmah svijeh strana
odrtu sad vidim oda zlijeh krstjana,
ka je prije vladala duhovna sva blaga,
a sad je ostala i gola i naga;
kradena i plijenjena a sad je za ništa
od svojijeh scijenjena u svoja godišta,
ter se sad skončava, ni u goju ni u miru
od crkovnijeh glava, ke ju sad odiru,
odiru nebogu, da naga zlopati,
da svoj rod pomogu plačnijemi dukati.

(Moja plavca, III, 170, 49–60)

Poziva gospoda, da smlavi »tuj žilu prokletu«, da ih pokolje »s nebesa krvav mač«:

O višnji moj bože, ter ne vijem što rijeti,
tva pravda gdi može tolik trud podnijeti!
Ah je li toj pravo, da li sad ne cvijeli
tečen' je krvavo, ko se zaman dijeli,
potajom najliše, o višnji stvorče moj,
da željno uzdiše polača i dom tvoj,
gdi mnozi u družbi svijeta se ohaju,
du tebi na službi svoj život potraju.
A sada, a sada, ne lipše tuj plača,
gdi se tvoj dom krade i tvoja polača,
i vajmeh odira bez boja i rati,
pokoja ni mira da nije moć imati.
Sinovi svi pravi ter velmi tuguju,
gdi krušac krvavi tudjini blaguju;
živući svaki duh ter što sad ne cvijeli,
sinovi gdi tvoj kruh tudjijem se razdijeli;
a ki se radjaju i u redu njeguju,
taj krušac stradjaju i velmi tuguju,
i trudni i plačni, vaj, gdi se bog moli,
i žedni i lačni, odrti i goli,
trpeći tolik trud, a ne vijem, moj bože,
tvoj vajmeh pravi sud gdi trpjet toj može,
ter nećeš poslati s nebesa krvav mač,
da bude poklati svijeh, koji griješe tač,
ni tvoju prisvetu desnicu prostrijeti
tuj žilu prokletu da bude podrijeti,
neka se do traga pogubi taj žila,
ka u dom od vraga dužice posila;
sirote nejake neka se izbave
od tužbe od take, gdi s plačem borave.

(Moja plavca, III, 170–171, 61–90)

I mimo sve ino ki tako sagriješe,
stoto im kolino višnji bog pedijepše.

(Moja plavca, III, 171, 101–102)

U svojoj zbunjenosti nad svim tim ponorom Mavro ni sam ne zna, što da čini. Otvoreno je protiv reformatora, ali i sam vidi, kako crkveni upravljači zgrću blago, obogaćuju rodbinu, prodaju crkvene položaje. Ne preostaje mu drugo, nego da svoje zgražanje zgusne u krik:

Tijem rec'te za ljubav, čemu se nadate,
crkovnu koji plav lupeški vladate?

(Moja plavca, III, 171, 103–104)

Vetranovićev odnos prema bogu katkad je tako prisan, ljudski, jednostavan, da na momente iz njegovih pjesama tu »višu« silu ne osjećamo kao neko nadnaravno, daleko, hladno biće, već kao nešto blisko, na dohvatu, ljudsko. Ali baš u takvim stihovima, gdje pjesnik tako prisno »razgovara« s bogom, zrače neke sumnje, izrečene često usput, kroz zube, zrače sumnje ne samo u pravednost slabog čovjeka, kojega svaki lahor može skrenuti s puta, već i u pravednost božju.

On poput naivna djeteta izražava svoje čuđenje nad izvjesnim pojavama, koje, kad bi gospod pravedno upravljao svijetom, ne bi smjele ogorčavati ionako nesretna čovjeka. Obarajući se na pokvarenost Latinke (Italije), ističe, kako ga »grozni plač« sustiže,

mač priješi plačni dan neka t' je toj znati,
da s krivcem pravedan jednako zlopati.

(Pjesanca u vrijeme od pošljice, III, 81, 615–616)

U svojoj gotovo dječjoj bezazlenosti tuguje nad sudbinom ranjene košute, koja nema grijeha – čista se i naga rodila, pasla travu, odijevala se samo dlakom, pa ipak doživljava tako teške nepravde. I ljudi, koji žive pravedno, najčešće pate, dok zli žive, kako ih je volja. Pa i onda, kad krivac zasluženo dobiva kaznu, pravedan jednako mora da s njime pati:

A je li pravi sud, hoće li toj bozi
pravedan tolik trud da s krivcem podnosi?

(Pjesanca košuti ranjenoj, III, 101, 453–454)

Siromašna svak progoni, pravdu je svijet sakrio, pravda se prodaje i kupuje:

prav se smije rijet razloga na sudu ...

(Svijet i moje pjesni, III, 110, 104)

Pjesnik je veliko dijete, koje već prilično shvaća svijet, ali upravo zato što ga shvaća, ne može razumjeti, otkud toliko nelogičnosti:

Nu ne vijem, za ki sud razlog se skončava,
nepravda tolik trud ter pravijem zadava;
ter tko je plemenit taman svijet uživa,
i ako je pozlobit – – – – – (nema u rukopisu)
Vaj svijete pritužan, što se tač oholiš,
tko nije kriv ni dužan, da ga tač progoniš?
Pravedne progoniš, a tko je pun zloba,
njeguješ i gojiš i kriliš do groba!
Ah, je li pravedno, hoće li višnji toj,
da toli bezredno njeguješ narav tvoj,
Da dobri i sveti tobom su prognani,
a ki su prokleti, zovu se izbrani!

(Svijet i moje pjesni, III, 111, 109–120)

Vetranović se čitav svoj život trudi da pravedno živi, bori se protiv zla, a ipak na svakom koraku doživljava samo razočaranje. Društveni poredak nije u redu, ali nešto nije u redu ni kod stvoritelja:

Ter muči i trudi misleći život moj,
kad godi posudi, koj je razlog toj,
da je zlobnijem čestit put, svijeh strana kud hode,
a dobri trud priljut svud putem nahode;
ter dobri svud trude, svud slijede nevolju,
a zlobni što žude, sve im je na volju.

(Svijet i moje pjesni, III, 111, 121–126)

To je krik čovjeka, kojega je zarazila renesansa, koji želi da već i na ovom svijetu, u ovozemaljskom životu, ma koliko kratak bio, nađe neki smisao egzistencije. Mavro se nikako ne može pomiriti s činjenicom, da bog dopušta (kad on sve može), da svijet ide tako zlim putem:

aj tužni Plutone, zač hoće višnji toj
taj človjek da tone smrdeći u kao tvoj ...

(Pjesanca Plutonu, III, 115, 123–124)

Promatrajući more sa svih njegovih strana, ističe, kako ono služi i Turcima, da po njem plove u napad na kršćanske države. Opet ne može shvatiti, kako bog dopušta, da tom prilikom stradaju i bezgrešna dječica i djevice:

Sad višnji bože moj, pritrudna svijes moja
dosugnut ne može otajstva taj tvoja,
ni trudan život moj, ni javi ni speći,
prijati mir i pokoj ne može misleći,
pokli su naredne sve pravde i tvoj sud,
dušice pravedne što trpe tolik trud?

(Pjesanca moru, III, 132, 169–374)

Zašto su se rodila, kad neprekidno padaju u ropstvo pogana, naročito djeca, čista i bez ikakva grijeha? Kakva su zla počinili, te moraju trpjeti toliko zlo? Obraćajući se »pravednim dušicama«, ističe, da nije njihova krivnja, što toliko stradaju,

ner li se govori, vaj družbo pridraga,
sirova da gori pri suhoj jednaga.
Nije zloba, ni vaš grijeh, nu očito vidim ja,
vrhu zlijeh i dobrijeh da gorko sunce sja;
i sada i vazda, općena kako stvar,
voda nam od dažda iz oblaka pada zgar,
ner s desna i s lijeva, i okoli strana svijeh,
taj se dažd prolijeva vrhu zlijeh i dobrijeh.

(Pjesanca moru, III, 132, 385–392)

Pravedni tijem dake pri zlobnijeh u družbi
provede jednake jadove u tužbi.

(Pjesanca moru, III, 135, 399–400)

Vaj mu je trudna stvar u sebi smišljati,
što zloban i dobar jednako zlopati.

(Pjesanca moru, III, 405–406)

Ali odmah iza toga pobožni Mavro tjera te misli od sebe, jer uzaludno je »po sebi«, t. j. po ljudsku, po ljudskoj pameti i ljudskom iskustvu, »otajstvo božje« ... »prosudjivati po tanku«.

Ni u pjesmama posvećenima Mariji nije otupljena oštrica protiv nekih nejasnih odluka božjih. Marija kao da prigovara direktno bogu:

Kako trpjet vajmeh može
vidjev sinka bolježljiva
gdje krvavi znoj prolijeva,
o nebeski vižnji bože?
Mogaše li dosta biti
jedna kaplja krvi drage,
višnji oče, sve rusage
od sužanstva otkupiti;
neg još oblast puku poda,
ki me velmi rascvijeliše
i sinkom me razdijeliše,
nad kijem grozne plačem sada.

(Tužba djevice Marije, III, 346–347, 601–612)

Marija u svojoj nesreći izražava gorčinu i tuži se na anđele:

Što li s nebes zgar ne pride
od andjela višnja slava,
mrtva Isusa i krvava
da na mome kriocu vide?

(Isto, III, 347, 625–628)

Što ta družba ne htje priti,
ja bih tužna rada znati,
kad Jezusa vojska uhiti,
hoteći ga umoriti ...

(Isto, III, 347, 637–640)

Ter što meni sad pomaga
od andjela pozdravljenje,
pokli vidjeh rastvljenje
od Jezusa moga blaga?

(Isto, III, 348, 677–680)

Marija je ovdje lišena svih mističnih osobina i pred nama iskrsava kao ogorčena majka, koja je izgubila sina.

Vetranoviću kopka po glavi misao, kako to, da bog neke prigrljuje k sebi, a druge odmeće:

Ije mislim u sebi, što oče jednoga
pritežeš k sebi, a ne ćeš drugoga,
svi sinci pokli smo i tvoj plod, oče moj ...

(Pjesanca vrhu očenaša, III, 367, 173–175)

Zbog tih misli nikad nema mira:

Ovaj stvar pritanka ne da mi na svijeti
pokoja ni sanka tihoga vidjeti.

(Pjesanca vrhu očenaša, III, 367, 189–190)

Ne kaže doduše, da višnji ljude vodi u napast, ali mora se čuditi, što svojom »oblašću« dopušta napastima, da čovjeka biju:

Još oče nemoj nas, ako se podoba,
uvesti u napas po sve dni do groba.
Nu ne dim ja takoj, prislavna tvoja vlas
do vijeka da stvor tvoj uvodi u napas,
ner tvojom oblasti dopustiš kad godi,
da človjek s napasti trudan boj provodi,
ter napas kad čuje, velik trud očuti
i velmi tuguje u tijeli i u puti.

(Pjesanca vrhu očenaša, III, 373, 401–408)

To više nije strpljivi Job (Pjesanca Jobu), čije grozne nesreće treba da uvjere »sveznajućega«, kako će se taj rob božji vladati u teškim iskušenjima; to više nije Job, koji bi prepokorno zahvaljivao bogu na užasima; tu je, makar i šaptom, progovorio čovjek renesanse, koji se buni na sve ono, što ga boli, a razumski ne može sebi objasniti uzroke bola.

Ako je višnji svemoguć i gospodar svijeta, kako može dopustiti, da ljudi padaju u pandže đavolje? On pita:

otkud zli ljudi; ako si ti bože?

(Pjesanca [o spoznanju], IV, 45, 104)

Njegove teške i nerješive sumnje još više dolaze do izražaja u pitanjima:

za što ti dopustaš, zašto ti hoć takoj,
pravedne da frustaš zlobnijemi, bože moj,
da trpe tužicu, da poslije po trudu
vjekuštu krunicu s blaženstvom dobudu.
A činiš, da zlobni saj svijet uživaju,
ki nijesu podobni blaženstva u raju;
ovdi se raduju, ovdi se vesele,
ovdi svijet kraljuju, sve imaju što žele;

ovdi je zloba taj prodljila kraljevstvo
i sve je u svijet saj stavila blaženstvo.

(Pjesanca [o spoznanju], IV, 46, 119–128)

a kamo ma slabos, da pravo prosudi,
s veseljem što rados provode zli ljudi;
za zlobno neharstvo kako li bit može,
da imaju bogatstvo i ostale raskoše:
a ki su pravedni u trudu da takoj
do groba po sve dni provode život svoj.

(Pjesanca [o spoznanju], IV, 47, 153–158)

Čestit čovjek ne nailazi nigdje na razumijevanje: ostavljaju ga ljudi, ostavlja ga zemaljska vlast, ostavlja ga bog:

Ter ne vijem, gdje mož toj trpjeti, moj bože,
na sudu razlog svoj da prav reć ne može,
najliše gdi je sada u naša godišta
i razlog i pravda pri sudu za ništa ...

(Pjesanca [o spoznanju], IV, 44, 37–40)

Ako je višnji stvorio svu živu i neživu prirodu i sva mu je »na posluh«, zašto je uredio tako, da samo čovjek, to najveće djelo njegove moći, može činiti zla i tako padati u grijeh:

Nu ne vijem moj bože, komu je dano zgar,
posudit da može toliko tanku stvar,
pokli s' ti stvorac i krjepos izbrana,
što toli trudan vaj plodi se svijeh strana;
što živi svaki duh bez konca po vas vijek
tebi je na posluh, ner samo živ človjek?

(Pjesanca [o spoznanju], IV, 45, 75–80)

Razmišljajući o tome pjesnik se boji, da bi netko mogao posumnjati u njegov razum. Zato on ostavlja taj »čemer pakljeni«, te sumnje, ne će da ih sklada u pjesme. Prepustit će to drugima, koji znaju više od njega i mogu razlikovati »bijelo od crna«.

Duboka religioznost Vetranovićeva nije zaustavila njegov ispitivački duh. On nije slijepo vjerovao prema onoj srednjovjekovnoj: Credo quia absurdum; u njegovim religioznim razmatranjima osjeća se *ratio* – to tako ubojito oružje novovjekog čovjeka. Time se naš pjesnik na neki način približavao reformatorima talijanskog tipa, koji su u centar svijeta stavljali čovjeka s njegovom slobodnom voljom.[19] Ali teška religiozna prtljaga, što ju je tako dugo nosio na leđima, nije mu dopuštala da se uspravi; zato je bježao od heretičkih misli, koje su ga oblijetale kao roj prestrašenih pčela.

[19] Vidi: De Sanctis, Povijest tal. književnosti, Zagreb 1954, str. 436.

4.

Pobožnost je Vetranovića vukla u Srednji vijek i askezu, a osjetljiva narav u svakodnevne društvene, političke i moralne probleme, ako već ne javno – o tom ništa ne znamo – a ono u stihovima. Proizlazilo je to iz njegova dubokog bola nad patnjama čovjeka, naroda, država. Otud i njegovo žarko rodoljublje. Svećeničko zvanje nije ga odrodilo i učinilo indiferentnim prema domovini, kako je to kod jezuita bio gotovo redovan slučaj. Očituje se to u nizu pjesama, od pohvalnih (Galiun, III, 225, Trgovcu Armeni i Indijani, III, 226, Lanci Alemani, trumbetari i pifari, III, 248) do jetko satiričkih (Pjesanca gospodi krstjanskoj, III, 37, Pjesanca Latinom, III, 81, Orlača ridjanka, rečeno u Blatu ribarom, III, 212, Orlača ridjanka Peraštu govori, III, 220), u kojima, kao i u svim pjesmama, gdje se dodiruju Turci i zapadna nesloga, strepi nad slobodom svoje rodne Republike.

Stanovnici Perasta, lukavi i hrabri, mletački podanici, često su gusarili u dubrovačkoj okolici, pljačkali dubrovačka sela, a jednom su čak biti okrali benediktinski samostan na otoku Mljetu. Iz Mavrovih stihova padaju oštre pogrde:

Medju gorom i gorom jes blizu Kotora
lupeški stan i dom u luci kraj mora;
i gdje je sve zlo toj, svi u zlu seljani
provode život svoj kako psi pogani.
Gdje žena kad rodi, tadaj se može rijet,
da djavla izvodi iz pakla na saj svijet;
er nijesu razložni, neg su svi po tragu
naravom podložni sotoni i vragu.

(Orlača ridjanka Peraštu govori, III, 220, 1–8)

Vetranović ih proklinje kao okrutnike i kukavice, koji napadaju samo kršćane, a kad se pojave Turci, bježe glavom bez obzira. Gori su, kaže pjesnik, od Turaka i Mora. Ali, koliko god branio svoju Republiku od presezanja, tuđinskih i domaćih – mletačkih, peraštanskih i kotorskih – on ne miluje Dubrovnik, već se svom žestinom obara na nj i na njegove običaje, naročito na odijevanje žena dubrovačkih, na škrtost dubrovačkih trgovaca i t. d.

Vetranović je svesrdno podržavao dubrovačke vlasti u nastojanju, da građane odvrate od preskupa odijevanja, od preskupih pirova i t. d. Zanimljive podatke o borbi dubrovačke vlade protiv pretjeranog luksuza iznio je prof. Dragoljub Pavlović,[20] ističući pritom, kako su i dubrovački pjesnici u toj borbi pomagali vladu (M. Vetranović, M. Držić, I. Gundulić). Vetranović je taj problem postavio drugačije: dubrovačka vlada borila se protiv luksuza iz ekonomskih razloga, a Vetranović je u tom

[20] Borba protiv luksusa u Dubrovniku XVI i XVII veka, Iz književne i kulturne istorije Dubrovnika, Sarajevo 1955.

vidio svoju dušobrižničku dužnost pa je odvraćao narod od kićenja, od raskalašenosti i t. d. kao povoda za grijeh. Napadaj na žensko kinđurenje veoma je omiljela i česta Mavrova tema. On im ne prijeti kaznom od toliko i toliko perpera, kao dubrovačka vlada, nego vječnim mukama u zagrobnom životu. U »Remeti« II. pjeva, kako je ostavio spilju, da bi u gradu raskošnicima rekao istinu:

Zatoj ki se vi topite
u raskošah i u bludu,
vaša uha otvorite,
da moj nauk nije za ludu.
Crna zemljo i pepele,
čijem se dičiš i oholiš
ter svjetovne s bludom želje
vazda slijediš i ne ohodiš?
Sve svjetovne ćutiš slasti,
slijediš diku i gizdanje,
u velike oholosti
ufajući i u imanje.
Gladiš lice, gladiš kose,
a ne vidiš sa svijeh strana
mrtva tijela gdi pronose,
k zemlji da su ukopana.
Za klobukom nosiš perje,
kako paun ter se gizdaš
a ne vidiš tuge velje
ter suzice ne prolijevaš,
oštru kosu gdi smrt nosi,
sa svijeh strana ter intačno
kako sijeno sebe kosi,
toli trudno i toli plačno!
Kosi kralje i česare,
kosi pješce i konjike
kosi mlade, kosi stare,
i knjižnike i oružnike.

(Remeta, III, 28–29, 81–108)

Pjesnik pita oholost (ljude, što samo se udešavaju i uživanje gledaju), što se »bani« i u svili i u zlatu; ako želi vidjeti, što je čeka, neka »stlači ures« i po groblju prošeta malko, da vidi »jadovno ogledalo«: suhe gnjate, gole kosti, gnjilež, lice, koje su nagrizle gušterice, očnu duplju, gdje se smjestila zmija. Što će im dijamanti i »cafini«, čemu dotjerivati obrve, kad ih čekaju crvi; što će im vijenci i krune, biser i svila, kada sve to mora da svrši u kalu i prahu?

Kad zajedno s ranjenom košutom tuguje (Pjesanca košuti ranjenoj) nad njenom nesrećom, pjesnik je tješi govoreći joj, da nema čega da se plaši, jer

I meu zla ostala ti nijesi ramena
sva naga kazala i prsi oplažena,
kako ih vajmeh sad svud kažu po svijeti,
koju stvar kako gad nije milo vidjeti.

(Pjesanca košuti ranjenoj, III, 98, 371–374)

Još nijesi poznala, košuto, po vijek vas
češlja ni zrcala, gladeći ženski vlas;
ni vode od ružice s mirisom pomasti,
što tiska dušice u vječne propasti.

(Pjesanca košuti ranjenoj, III, 99, 407–410)

Pjesnika upravo boli, kad gleda, kako se odijevaju neke žene:

Procijente malo u taj način od skuta,
je li smrad, je li gad i rana priljuta;
i pakao na svijeti, o duše neboge,
vrh gležan vidjeti do lista sve noge...

(Pjesanca košuti ranjenoj, III, 99, 401–404)

Tu se ogleda Vetranovićeva silna zadrtost, iz koje govori u sebe zatvoreni asketa. Ali znao je udariti i po onima, koji gomilaju blago, a odjeća im sva prnjava i masna. Tu, dakako, udara po škrtosti i lihvarstvu:

Zač kad vrijeme pride spati,
vi u goju ne stojite,
er o trgu i kamati
vašu pamet zavodite.
A plaštine otrijeskane
sve na sebi vi nosite
i uljacom omazane,
kako prasci vi hodite;
a haljina pune škrinje
ke su s vrhom naložene,
toj vam grizu crne grinje,
kako da su s lijet tečene.
Er lakomos taj vas čini
svoga blaga da stradate
ka vas vara, ka vas hini,
da zloj česti dušu date.
A ne ćete razmišljati,
kad u grebu vi ležete,
da smrt neće ništor dati
da u zemlju ponesete.

(Remeta, III, 36, 385–404)

Satira je ovdje uperena direktno protiv Dubrovčana, i to ne samo protiv građana, nego i protiv plemića. Sjetimo se, kako je Držić upravo vlastelı pripisivao neizmjernu pohlepu i škrtost. Da se Vetranović nije ustručavao reći i otvorenijih izraza protiv vladajućeg sloja, svjedoče već citirani stihovi o potkupljivu sudu: siromah je uvijek kriv, njegova se na sudu ne sluša, ako je i prav, ostaje dužan, t. j. krivac. Sasvim je sigurno, da se to ne tiče sudova uopće, nego konkretno dubrovačkih sudova. Vetranović nije, koliko se danas znade, štampao nijedne svoje pjesme, a na čitanje ih je vjerojatno davao samo svojim najbližim prijateljima. Time se i objašnjavaju njegovi oštriji izrazi.

Svi ti poroci, što podgrizaju čovječanstvo, potječu po pjesnikovu mišljenju, od toga, što se čovjek udaljio od prirodnog načina života. Zlato,

oholost, grijeh – rođena su braća po uvjerenju našega pjesnika. Oni su čovjeka otrgli od prirode i doveli ga do sadašnjih nesreća i patnja.

Krećući se mitološkim panoramama, pjesnik proklinje Plutona, što je dopustio, da zlato i srebro – ti začetnici svih zala u svijetu – izađu iz zemlje, te zbog njih »svi od svijeta narodi« krvare. Zbog toga njegov (pjesnikov) život ne nalazi mira, pa moli boga, da Plutonu oduzme svaku moć i

od zlata te rude da za lijek sjemena
ostati ne bude ni manje imena.

(Pjesanca Plutonu, III, 114, 101–102)

Sve to Plutonovo bogatstvo iznijela je na svijet lakomost.

A sada ruda taj zlatnoga poraza
ishodi na svijet saj od časa do časa,
ka dijeli mač krvav; još mnozi govore,
š njom milos i ljubav da skrasit ne more,
rodjake ner dijeli i mila i draga,
i sirote cvili, tužnoga rad boga.
I ljubav jedina, može se još reći,
od oca do sina meće se za pleći;
i k tomuj materi, (što je trudno izrijeti)
sinovi i kćeri žele smrt vidjeti;
i od brata do brata svu ljubav i milos
od srebra i zlata rastavlja usilos.

(Pjesanca Plutonu, III, 115, 109–120)

Lakomost sama za sebe pripada seriji »sedam glavnih grijehova«, i u takvoj je konvencionalnoj formi obrađuju bezbrojni propovjednici, a u Mavra se ona već pomalo konkretizira i može se prevesti izrazom: materijalni interes. Iz niskih, materijalnih interesa pape prodaju crkvene časti i prostor na nebu, iz materijalnih interesa kljuju se »kokoti i orli«, iz istih razloga Venecija intrigira protiv Dubrovačke Republike, iz istih razloga Turci plijene države i gradove, iz istih se razloga korumpiraju sudovi, iz istih razloga Peraštani pljačkaju dubrovačku okolicu.

Kudgod pogleda, svuda nesreće, svuda krv, svud bijeda. Iz takvih raspoloženja, iz takve razočaranosti, uz duboku religioznost, put je mogao voditi samo u pesimizam, katkad u misticizam, a iz toga onda u svetoandrijsku osamu, u dočaravanje saturnskih vremena, »zlatnog doba«, kad je čovjek živio čistim, prirodnim životom.

Duboko nezadovoljan ovim svijetom i njegovim uređenjem, Vetranović proklinje dan, kada se rodio, i gorko se jada na svoju zvijezdu, koja ga je predala nesreći »za sužnja«. Otkad je tako nesreći »na službu«, ni sam više ne zna, je li živ ili mrtav, kakav li je i koji stvor, da li je mramoran stup ili suh javor, kuda li njegove suze padaju. Čini mu se, da padaju u ponor pakleni, kad nikoga ne može ganuti, da mu učini milost; nigdje nikog nema, da mu zaustavi bar i najmanji uzdah. I prijatelji su mu se iznevjerili, sva ga družba »odbježe daleče«, i tako ostaje

sam da se opire nesreći. Ali, kad je već sve tako, neka nesreća »navali sve gore vrh« njega i »sve s brijezi gomile«, kako bi se oslobodio svoje tuge. A zvijezda, koja ga je predala u službu nesreći, neka potamni;

vaj zvijezdo nemila, da bi zgar nad nami
mrakom se stvorila medju svijem zvijezdami!

(Pjesanca nesreći, IV, 74, 125–126)

Pjesnik u smrti gleda lijek svim stradanjima. Pa i ranjenoj košuti, što mora da se dijeli od života, rezignirano kaže, da smrću zapravo nema što da izgubi, jer

... kud se prohodi, po stranah od svita,
zemlja se nahodi svud krvi polita.

(Pjesanca košuti ranjenoj, III, 100, 425–426)

Vetranović kao da se na momente osjećao stranac u životu. Ne zato, što ne bi mogao naći svoje »mjesto pod suncem« – jer to je uglavnom našao, makar i u samostanu i u svetoandrijskoj samoći – već zbog toga, što se nije mogao pomiriti s činjenicom, što je svijet takav, kakav jest. Odbijao je i poricao ono, što je svojim očima vidio, svojim čulima osjećao – sve što ga je uznemirivalo, i njega i njegovo vrijeme. I u toj tuzi, u tom bolu, što je sve to tako, kako jest, on je težio za prirodnim načinom života. Otud njegova svijest »sebe van ostaje«, kad smišlja u sebi ona stara vremena,

spilica kad biše človjeku dom i stan,
na trzni ali pak u cvijetju i travi
gdi prši tih hladak od rajske ljubavi.
A mnozi kraj gore ki zbožno živjehu,
od prutja obore i od kala pletijehu ...

(Pjesanca Aurea Aetas, III, 6, 4–8)

Otud i njegova tolika ljubav prema čistoj i nagoj prirodi, otud njegov tako prisan ton u saobraćaju sa zvijerima, pticama, šturkom, otud tolike personifikacije prirodnih pojava u njegovim stihovima, otud najvjerojatnije i njegov odlazak na otok sv. Andrije, gdje je po svoj prilici napisao najveći dio svojih pjesama, među njima i oba »Remete«, od kojih prvi, gdje slika svoj samotni život na pustom otoku, ide u red njegovih najuspjelijih lirskih intonacija.

5.

Vetranovićeva poezija sva je prožeta religioznim čuvstvom, prolaznošću svih stvari, razočaranjem, satirom. Ali te crte nisu stalno prisutne jednakim intenzitetom. U četvrtoj knjizi prevladava satira i razočaranje, u petoj prolaznost i religioznost, u šestoj misticizam. A preko svih proteže se mitologija, koja za Vetranovića ne znači ni sadržaj ni motiv,

već formu, s pomoću koje često pristupa suvremenim temama. Tek rijetko, u dodiru sa smrću – dakako, u maštи – uživljava se u Karona, koji za vrijeme »pošljice« ne zna, kamo da se djene od prevelike navale pokošenih duša, u dodiru s morem – ovaj put u stvarnosti – osjeti mrkog Neptuna, što svojim ostima razgoni valove. A legendarni Orfej za našeg je pjesnika od naročitog značenja: on teži, da svojim pjevom dostigne tog neobičnog i čudesnog pjevača, kako bi ganuo ne samo sve rijeke i gore, polja i ravnice, sve zvijeri, sve ptice, već i neumoljive, okrutne vladare, da se okane rata, pa i samog tvorca, da više brige posveti dobrima, – kao što je Orfej ganuo podzemne sile, te su one bile spremne da mu vrate Euridiku.

Uza sav orfejski pjev našega pjesnika društvo je koračalo svojim putem, za svojim ciljevima i svojim interesima: Francuzi su i dalje paktirali s Turcima i pomagali im da oslabe Španiju i Njemačku, Venecija je i dalje »lisičila«, a s carem »vukovala«, pokvarenost je i dalje uzimala maha, Dubrovnik je i dalje plovio u raskoši i slabio, u svijest pjesnikovu i dalje se probijalo uvjerenje, da pravedni pate bez razloga, dok zli imaju sve, što im je »na volju«, pjesnikove sumnje u poredak stvari na zemlji i u svemiru i dalje su rasle.

Teško razočaranje i osjećaj nemoći, da ne može išta na ovom svijetu promijeniti, odagnali su tvrdoglava pjesnika na samotni otok sv. Andrije, a odluka crkvenih vlasti, da starješinska funkcija u Mljetskoj kongregaciji ne bude više doživotna, vjerojatno je bila samo povod tom neobičnom koraku pjesnikovu.

Tu je započela nova faza Vetranovićeva, faza, u kojoj je tražio izlaz iz razočaranja i sumnja. Dakako, ona ne znači potpun prekid s ranijom aktivističkom, satiričkom fazom, kao što su se već prije mogli naslutiti neki elementi te nove faze.

Potkraj četvrte knjige pjesnik je već dobrano zakoraknuo u pobožna razmatranja. Zapljuskuju ga teme o muci Kristovoj, o svjetovnom ufanju, o pomišljanju na smrt, o pravoj mudrosti, o strpljivom Jobu i t. d. Peta je knjiga gotovo sva posvećena djevici, Jezusu, anđelima, Fenici, štitu od napasti, posljednjem sudu, trojstvu, božanstvu, psalmima, očenašu, vjerovanju, smrti, a tek rijetko bljesne čežnja za onim starim saturnskim vremenima, ali u biblijskom vidu, kad nije bilo međa ni država, lađa ni mača, kad su ljudi, po mišljenju pjesnikovu, živjeli u miru i slozi.

Nezadovoljan sa svijetom i teško razočaran, pjesnik se uputio na osamljeni otočić da živi u neposrednom dodiru s prirodom, kad već ljude nije mogao vratiti na »pravi« put. Tu se, na tom otočiću, što se svojom južnom stranom strmo ruši u more, u društvu s tarantama, s gušticama i golim spuževima, na najprimitivniji način brine za svoju egzistenciju. Koračajući »stramputno« ili vijugavom stazom, što je spajala samostan i obalu na sjevernoj strani, naš je remeta (pustinjak) šetao između česvina, lovorika, divlje loze, ružmarina, upirao svoje poglede prema plavim prostranstvima svemira i stupao u prisni »razgovor« sa

stvoriteljem. Tu, sjedeći na visokom kamenu, uz samu obalu, gledao je Neptuna, »gdi priko ramena delfini primeće« i »s pučinom morski kraj pjenami« zamućuje.

Ni ovdie nije našao zadovoljstva. Daleko od ljudi, koje je dobrovoljno napustio, razgovara samo sa sobom i sa svojom tugom. Ali pogled na more, koje povezuje čitav svijet, vodi ga opet k ljudima i njihovim rasprama. On je čuo za nova otkrića, zna, da je zemlja okrugla. Njegovom se maštom u vezi s tim zapleću i raspleću najrazličitije, gotovo djetinjski naivne misli; more je na površini sad mirno i glatko poput stakla, sad bučno i valovito; ispod nas je također more, i tamo isto sunce grije, i tamo plove ribari i trgovci, i tamo žive i pate ljudi:

I tamo smrt prijeka, ka s kosom ku nosi,
kako plaha rijeka sve sobom zanosi;
zanosi i tlači zlosrdom ter ćudi
u zemlji jednači svaku vrst od ljudi,
ter sve što kopore i u čem se duh čuje,
uvrijet se ne more, kudi smrt putuje;
i ki se radjaju i na svijet ishode,
veselja stradjaju a žalos provode;
Svudi su tijem dake svom vrsti od ljudi
tužice jednake, nepokoj i trudi!

(Pjesanca moru, III, 125, 105–114)

Pjesnik se u dokonu maštanju pita, što bi bilo, da bog s nekakva grijeha kazni ljude i pusti, da Zemlja potone; što bi bilo s ljudima i životinjama, gdje bi se smjestili, čime bi se hranili? Mavro napušta te misli, jer to, po njegovu uvjerenju, znade samo višnji. Najednom prekida svoju kontemplaciju i gleda u mašti, kako u more ulaze najrazličitije korablje, ribarske, trgovačke, ratne; pa opet razmatranje: što im se sve može desiti u moru, kako mogu da ostanu za hranu ribama, bez groba, bez svojih dragih. Ali more služi i Turcima, da ploveći njime plijene Zapad. Vetranović ne može gledati more, a da se pred njim ne stvori slika pomorskih bitaka, kršćanske izdaje i t. d., što mu opet za svoje strane obnavlja stare rane sumnja u pravednost svemirskog i ovozemaljskog poretka: kako višnji može dopustiti, da Turci vode u ropstvo bezgrešnu djecu i čiste djevice?

U V. knjizi pjesama Vetranović kao u nekoj suludoj groznici pada sve dublje u misticizam, zanos i askezu, i kao da poput Jakopana da Todi uživa u razdiranju vlastitih rana. Sav se predao molitvi, pokajanju i očekivanju smrti. Razmatra o križu kao o štitu od grijeha, moli Jezusa, da mu na dar dade što više plača, suza i patnja; djevicu, da ga zagovori kod svog sina; s »konopcem na grlu« pristupa pričesti i t. d. Tek u nekoliko pjesama kao u nekom otrežnjenju od kopkanja po ranama Isusovim, po kalu i blatu, gdje će se valjati svi »gnjati i kosti«, pjesnik grmi protiv zlata, srebra i dragog kamenja, koji kvare svijet (Pjesanca Plutonu, III, 112), protiv lakomosti, što nagoni ljude na zle čine (Pjesanca lakomosti, III, 158), protiv crkvene hijerarhije, što »lupeški plav«

upravlja (Moja plavca, III, 169), protiv boga, što dopušta, da dobri pate, a zli uživaju »na volju« (Pjesanca moru, III, 122, i Svijet i moje pjesni, III, 108).

Posljednja, što smo je spomenuli, t. j. »Svijet i moje pjesni«, jedna je od rijetkih, izrazito autobiografskih pjesama Vetranovićevih, u kojoj pjesnik crta svoj odnos prema svijetu i odnos svijeta prema njemu i njegovim stihovima. Iz njezina se zamagljena tkiva mogu izvući zaključci o tome, kako je pjesnik gledao na svoju satiru. Pjesma je svakako morala nastati u starosti Mavrovoj, jer pretpostavlja teška razočaranja, što ih je gotovo neprekidno doživljavao među ljudima.

Ni ranjeni jaganjac, ni plašna grlica, ni labud sa svojom predsmrtnom pjesmom, ni soko prebijenih krila, govori se u pjesmi, nitko nije tako nesretan i rascviljen kao pjesnik. Ne može se smiriti od golemih patnja, što ih čovjek podnosi, a svijet mu se na sve to ruga. Ne kaže, zašto mu se rugaju, ali se može pretpostaviti, da se njegove plačne i tugaljive pobožne pjesme nisu sviđale bezbrižnoj mladosti, željnoj života i zabave, lijepa odijevanja i kićenja, i da je od nje mogla poteći i kakva rugalica na račun starog remete.

Ali pjesnik je lično već davno odbacio svijet i svjetovne želje. On se svijetu ruga:

A ja se rugam njim svaki hip i svak čas
jak orahom gnjilim, ranketan kad je vas;
zač vidim svoj narav vaj da nas u tuzi
u šuplju krca plav, da nas prije ponuzi.
Lje nam da kadgodi imanje za službu,
koje nas dovodi na pokon na tužbu;
i što nam dariva, sve je to za ludu,
zač za sve priživa u muci i trudu.
Ni milo ni drago, ni rado ni slatko,
svjetovno zač blago u vrijeme u kratko
izlinja kako sjen i uteče u mao čas
ter kako ljuti hrjen učini suzit nas.
Ter što nam sazdaje, kako je svoj zakon,
sve pusto ostaje za nami na pokon,
jak zemlja što dava i zemlja što plodi,
sve se to skončava i u zemlju pohodi.

(Svijet i moje pjesni, III, 109, 37–52)

A što mu pozljeđuju rane i vrijeđaju ga, on malo mari zato, on se ostavio svijeta i pogrdio ga kao »gnjilu stvar«:

Zač milos tuj stekoh, kojom me bog plati
ter ga se odrekoh i stlačih potplati ...

(Svijet i moje pjesni, III, 109, 63–64)

Nije li tu pjesnik izrekao razlog, zašto je ostavio buran i raskalašen svjetovni život i otišao u samostan? Kao da se osjeća sretnim, što se oslobodio svih sitnih i krupnih briga svjetovnog života i tako pobijedio u sebi »zmaja« i »lava« i »zmiju priblijedu«.

Ali ostavivši svijet, on mu ne će ostati dužan, reći će mu istinu u lice:

Tužbu ću zbrojiti, pa malo po malo,
ter ću sve otkriti, što se je tajalo;
lje ne ću raniti otkrovno nikoga,
ner ću čas shraniti svakome rad boga,
da nitko na saj svijet, o višnji moj bože,
s prikorom meni rijet bezočno ne može:
bodenje odveće ter protiv zlotvoru
crnilo razmeće jak sipa po moru.

(Svijet i moje pjesni, III, 110, 87–94)

Toga se načela Vetranović držao dosljedno: nema u njegovim pjesmama jasnijih aluzija, nikoga ne spominje poimence, osim kad grdi čitavu Veneciju ili čitav Perast.

Ta je pjesma na neki način pjesnikov obračun sa svijetom, koji mu je »dosmrdio« i ne da mu mira u njegovoj samoći. Ali kad se oslobodi svih sumnja i zasja mu »drago sunce«, ne ono, što svako veče zapada, nego ono, što

pod zemlju nikadar zapasti ne može,

(Svijet i moje pjesni, III, 111, 134)

tada će ljudi vidjeti, kakve on pjesme pjeva, tada će se znati, »tko je prav tko li kriv«.

Na tu se pjesmu može nadovezati još jedna pjesmica od svega dvanaest osmeraca – za Vetranovića unikum! Riječ je o »Pjesanci u pomoć poetam«, koja se zbog kratkoće donosi u cjelini:

Lončarom je gnjila dana,
kada lonce pripravljaju,
da ručice pristavljaju,
kako hoće sa svijeh strana;
a pengatur vrhu svega
ima volju i oblasti,
da ne štedi nijedne masti,
kako hoće da sve penga.
A poetam čes pogodi,
neka slijede mužu svoju,
da na volju pjesni poju,
kako hoće u slobodi.

(III, 212)

Za Vetranovića je bila izrečena slutnja,[21] da je svojim crkvenim prikazanjima želio paralizirati renesansnu svjetovnu dramu, a maskeratama svjetovne, nepobožne, često populascivne cingareskne sastave. Ali takva slutnja teško da će biti opravdana. Vetranović nikad ni jednom riječju ne osuđuje svjetovni teatar. Braneći Držića (Pjesanca Marinu Držiću u pomoć, III, 208) od prigovora, da plagira njega, Vetranovića,

[21] M. Rešetar, Predgovor SPH, VII², t. 44, str. LXXXIII.

on ništa ne govori o svome stavu prema toj vrsti književnosti. A radilo se o pastorali. Zašto Vetranović ne bi bar na neki način dao znak, da se on takvom poezijom ne bi bavio? Naprotiv, on s mnogo poštovanja govori o Držiću, što pjeva »lomeći svijes« svoju. Vetranovića ne bi toliko cijenili svi značajni dubrovački piesnici, koji su odreda pisali ljubavne stihove, da su osjetili, kako on ne odobrava svjetovnu dramu. Uostalom, zar i sam Vetranović nije pisao profane drame? Dva pastirska prizora, što se čuvaju u biblioteci male braće u Dubrovniku, potječu iz njegova pera.[22] »Orfej« također ide među svjetovne drame. Pa i samo »Posvetilište Abramovo«, crkvena drama par excellence, ima svjetovnih elemenata, a prizor s pastirom i Abramovom služavkom nije daleko od lascivnosti.

Vetranović je bio za potpunu slobodu u stvaranju. U moru svojih stihova nikada nije spomenuo gledanje komedija ili čitanje stihova kao grijehe, što će u XVII. stoljeću postati gotovo redovna pojava. U citiranoj pjesmi na kraju svake kvartine ističe, da svak stvara prema svojim inspiracijama: neka lončar stavlja ručice, »kako hoće sa svijeh strana«, slikar »kako hoće da sve penga«, a pjesnici

neka slijede mužu svoju,
da na volju pjesni poju,
kako hoće u slobodi.

To je možda u neku ruku odgovor onima, koji su se njemu izrugivali, što se toliko iživljava u pjevanju o djevici, Kristu i t. d., a pjesnik je svoj odgovor uopćio i izrazio uvjerenje: neka svak pjeva, »kako hoće u slobodi«.

Vetranović veoma rijetko govori konkretno o sebi, osim kad izražava svoju tugu. Tek jednom, u pjesmi »Remeta«, koja je u potpunosti autobiografska, pjesnik na izvanredno živ i slikovit način, u skladnim osmercima, crta svoj pustinjački život. Nakon duge invokacije, gdje po svom običaju poziva sve živo i neživo, da tuguje s njim, pjesnik upravo realističkim potezima slika floru i faunu, meteorološke prilike – i svoja proživljavanja u dodiru s divljom i nedarežljivom prirodom na otoku.

Nema na tom otoku pitome zeleni, nema »buksa ni čepresa«; raste samo »ošlji badelj«, »broć« i »čepljes«. Ako ga spopadne kakva bolest, može se poslužiti samo bokvicom, sljezom i drijenkom.

Drače mi je za ružicu
a koštrava za tratorak,
i kopriva za ljubicu,
za naranče suh javorak.
Lovor mi je za lemune,
troskot mi je za bosilak,
a česvina za četrune,
koja smeće zelen listak;

[22] P. Kolendić, Vetranovićeve binske scene, Srpski knjiž. glasnik, knj. IX, 1923.

navlaš ljeti i jeseni
gorko sunce kad sve spraži,
ter nije cvijetka ni zeleni,
dočijem daždić zemlju svlaži,
do korijenka ter sve sahne;
još je tuga vele trudna,
da dušica tuj izdahne,
gdi se pije voda mutna.
Mnokrat bude još do plača,
ar nije moći trpjet glada,
zač nije motra ni morača,
i pogine kozja brada.

(Remeta, III, 15, 112–132)

Pjesnika, čini se, naročito teško pogađa, što nema grlice, s kojom on tako rado dijeli tugu, ni drugih ptica. Pojave li se, brzo postanu plijenom sokola. Nema ni slavuja, da mu pjeva u proljeće

ner na suhu na badelju
zlati popi svuda stoje.

(Remeta, III, 91–92)

Nesretan zbog onoga, čega nema, on tuguje nad onim, što ima: goli »spuži« svuda »laze«, te mu »sav rasadnik« preko noći opogane, modrokosi mu oštiplju i posljednje zrno grožđa, što je još bilo ostalo na divljoj lozi, a galeb svojim kljunom pokupi sve »lupare«. Ali kad stigne proljeće i

sva zelenca i sve cvitje
na dvor zemlje sve izlazi,

(Remeta, III, 15, 139–140)

pjesnik se oporavlja uživajući u buđenju prirode i mirisu divljeg cvijeća. No to ne traje dugo. Uskoro dolazi ljeto, koje prži svu zelen i tako je sprženu predaje jeseni. Međutim, neopisivo je teško starom remeti, kad naleti zima:

Oštra zima kad li pride
ter se nadme sinje more,
valovi se svuda vide
po pučini kako gore.
Ter su tuge ter su jadi,
gdi od oštra i garbina,
kad se more s krajem svadi,
vali jašu do vrh stina;
kad li s kraja sjever dune
ali plaha tramuntana,
oči mi su suza pune,
gdi prah lijeta sa svih strana.

(Remeta, III, 16, 145–156)

Još je tuga i nevolja,
munja oči gdi zabliješti,
i sve trepti do vrh školja
kad zagromi i zatriješti.
Još je njeka huda mraka
i boljezni i tužice,
gdi opsinu iz oblaka
nad pučinom pijavice,
ter se more ognjem stvori
i sve more zakrvave,
kako pakao ter sve gori,
put od školja kad se sprave.

(Remeta, III, 16, 165–176)

Gledajući to veličanstveno ali strašno divljanje prirode, pjesnik se sav pogrbio, naježio, stisnuo u se i potrčao prema crkvici, da zvonjenjem rastjera tugu. Još mu je teže, kad pred velikim valovima treba da izvuče »plavcu« u najvišu spilicu, »gdi do grma vali plaču«, a nema tko da mu pomogne. Kad se pak valovi smire, čekaju ga nove muke: mreže su mu se zametnule, raskidale, izgubile. U ribolovu nema sreće, a spremi li zelja, nema ga čime začiniti; pije neku »blutu« i grize koru kruha.

Ali to nisu najveće nesreće, što biju remetu. Ima i gorih. Dolaze mu katkad, naročito, kad nije kod kuće, lupeži, te mu »vas vrtac ogole« i sve pokradu: iglu, konac, šilo, posuđe, udice i sve, što nađu, a iz tikvice mu za inat istresu i ono malo soli, što je u njoj bilo. Vetranović u toj pjesmi – koja je i religiozna i šaljiva i groteskna u isti mah – ne propušta da spomene ni najbeznačajnije, pa čak i vulgarne sitnice, kao ono o češanju svraba, čišćenju od buha i kimaka, o vrani, što ga je uprljala, o padu u jarugu, kad se bio neoprezno sagnuo da ubere struk divljega luka. Dosađivao mu je i kvario zrak »morski medvjed«, klevetali su ga, da krijumčari i t. d.

Tako je naš pjesnik živio na tom neprijatnom otoku, takav je bio taj prirodni način života. Ali Vetranović nije tu došao radi udobnosti:

Ne za drugoj, višnji bože,
obrah ovoj za pokoru,
ner me ljubav tva primože,
da se s tobom razgovoru.
Zač ne vidjeh ja na svijeti,
slavni bože, drumak pravi
da bih mogal k tebi priti,
živ kladenče od ljubavi;
u pustinji ner stojeći
i u spilji sam po sebe
tebe s plačem tuj moleći,
da me izbaviš vječne tužbe.
U pustinju tijem se spravih
ter svjetovne sve prijazni
i sve blude ja ostavih.
čijem nas djavo hitro blazni.

Svo vladanje i oblasti
sve pogrdih i sam sebe,
neka slaču ove slasti
u pustinji radi tebe.

(Remeta, III, 25, 489–508)

Tu se, s toga otoka, potaknut Ovidijem ili kojim talijanskim pjesnikom – i svojim čežnjama za jednostavnim i mirnim životom – zalijetao u tihe i blage daljine prošlosti roda ljudskoga, ali to nije bila glorifikacija pradavnih poganskih vremena, kako ih je zamišljao Ovidije, već predjeli s vječnim proljećem, bez klimatskih promjena, bez oštre zime i žarka ljeta – bezbrižan zemaljski raj, kakav je, prema biblijskoj priči, bog stvorio za prve ljude.

Intimnu biografiju pjesnikovu na svoj način dopunjuju i njegove drame, zatim najveće djelo njegovo – religiozno-alegorijski epos »Pelegrin«.

Već sama orijentacija prema pobožnoj drami – a pisao je i svjetovne – govori za sebe o interesima našeg pjesnika; ali njegovo »Posvetilište Abramovo«, koje je prema mišljenju interpretatora nastalo u širem vremenskom razdoblju oko godine 1546., pruža pojavu jedinstvenu u našoj književnosti: to se naime djelo sačuvalo u pet više ili manje različitih redakcija.

Milan Rešetar je u povećoj radnji[23] prikazao odnos između pojedinih redakcija toga prikazanja, utvrdivši veoma zanimljive činjenice u vezi s misaono-psihološkim elementima, koji se sad pojavljuju, a sad gube od varijante do varijante. Tako se u prvoj, koja se ponešto iskvarena sačuvala u Divkovićevu »Nauku krstjanskom« od godine 1616., i u drugoj, što se pripisivala Marinu Držiću pa je među njegovim djelima i štampana (SPH, VII), Abraham opire bogu, kad bog traži, da mu žrtvuje jedinca sina Izaka. Abraham je nakon nešto prepirke na kraju pristao na grozni zahtjev boga, ali znajući, što će to značiti za njegovu ženu, koja je Izaka rodila – kako biblijska priča kaže – tek u devedesetoj godini, nastoji, da to od nje sakrije i da sa slugama i sinom neopaženo ode. U trećoj, četvrtoj i petoj redakciji o svemu tome nema ni riječi. Ali se u četvrtoj redakciji pojavljuje profani prizor, ovaj put u vezi s dolaskom pastira pred šator Sarin, i šaljivo-drska scena između pastira i Kujače, što u petoj, najdužoj redakciji izostaje.

Sva je prilika, da je Vetranović tu dramu prerađivao za različite potrebe, i više ju je puta proširivao, tako da je od 685 stihova prve redakcije narasla na 3025 stihova u petoj redakciji. Ako prihvatimo mišljenje, da je prva redakcija nastala negdje oko god. 1546., onda su se sve ostale morale pojaviti poslije toga, svakako u dužem vremenskom periodu, možda i od nekoliko decenija. I te redakcije, odnosno pojava i nestajanje svjetovnih, ljudskih elemenata, kao da ilustriraju pjesni-

[23] Redakcije i izvori Vetranovićeva Posvetilišta Abramova, Rad JAZU, 237, 38–70.

kovu liniju uspona i pada, kakvu nalazimo i u njegovim pjesmama »razlikim«. Kako je sve više padao u razočaranje i predavao se djevici i Jezusu, tako je i u svoju dramu utkivao sve jače uvjerenje, da se čovjek mora bez pogovora pokoravati volji božjoj.

Vetranovićevo potpuno predanje misticizmu očituje se još jače u golemu, ali nedovršenu »Pelegrinu«. U tom se djelu, kako je poznato, obrađuje imaginarno putovanje autora, koji za božićne noći šalje svoju svijest u svijet, da nađe prikladno mjesto, gdje bi on mirno i zadovoljno mogao živjeti. Kako se svijest vratila neopravljena posla, pjesnik se sam, s mislima u mijehu, dade na putovanje, na kojem doživljava teške nedaće. – Inspiracija je očito danteovska, što je davno utvrđeno, ali se u djelo slijevaju najrazličitiji elementi, tako da zbog svoje zapletenosti i nepovezanosti ostaje nerazumljivo.[24]

Jedno je svakako sigurno: to je pjesma sagrešenja, spoznanja i očišćenja, dakle očito religiozni spjev. A on se logično nadovezuje na »mrkline«, kojima je lutao u pjesmama, što se smatraju invokacijom »Pelegrinu«, i na asketsku poeziju u njegovoj V. knjizi.

Čitavim djelom provlači se satira, uperena protiv tadašnjih prilika u Crkvi, i autorovo traženje »pravoga« puta (»drumak pravi«).

Turobna, elegična i plačljiva raspoloženja, što proizlaze iz Vetranovićevih pogleda na suvremeni svijet i život, ogledaju se i u njegovu izrazu.

[24] Podroban sadržaj i tumačenje alegorija dao je M. Medini u već spomenutoj radnji u Jag. Archivu, XVII.